

OSMANLI TECVÎD RİSÂLELERİ

DR. AHMET GÖKDEMİR

Kitabın Adı : OSMANLI TECVİD RİSÂLELERİ
Editör : Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

1. Baskı : Aralık 2020 ANKARA

ISBN : 978 - 625 - 7714 - 80 - 8
Yayın No : 998

© Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

ŞEYHÜ'L-KURRÂ ŞA'BÂN B. MUSTAFA B. ABDULLAH EFENDİ VE *RİSÂLETÜN FÎ 'İLMİ'T-TECVÎD* ADLI RİSÂLENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Murat TEKİN*

Giriş

Allah-u Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'i, Levh-i mahfûz'dan vahiy meleği Cebrâil'e intikal ettirerek onun vasıtası ile Hz. Peygamber'e indirmiştir. Diğer peygamberlerin okuma yazma bilmelerinden dolayı, vahiy, yazınsal olarak (resmî/şekli) olarak inzal edilmişken; Hz. Peygamberin ümmî olmasına binâen vahiy sadece resim değil bununla beraber kıraati de inzal edilmiştir. Ashâb-ı kirâmdan Berâ b. Azîb'in, Rasûlullah'ı dinledikten sonra "Ondan daha güzel bir ses ve ondan daha güzel bir okuyuş işitmedim", tarzındaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in kıraati, acele etmeksizin, her bir harfin hakkını vererek icrâ edilen bir kıraattir. Bu okuyuşun korunması adına birçok çalışma yapılmış, eserler kaleme alınmış ve bu çalışmaların tamamına "tecvîd ilmi" denilmiştir. Tecvîd, başlangıçta müstakil bir ilim olmayıp dilbilim, kıraat ve tefsir kitaplarının içinde yer almıştır. Hicri IV. (X.) asırda sistematikleşmeye başlayan bu ilim için ilk olarak tecvîd kelimesi yerine tahkîk, tertîl, tezyîn ve hüsnü eda gibi terimler kullanılsa da İbn Mücahid (ö. 324/936) ile "tecvîd" tabiri kabul görmüş ve kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde de gerek bu eserlere şerh amaçlı gerekse bunları temel alarak kaleme alınan çok sayıda Türkçe ve Arapça eser ortaya konmuştur. Bu eserlerden bir kısmı basılarak ilgililerin bunlara kolay erişimi sağlanırken, bir kısmı yazma nüshalar halinde çeşitli

* Murat TEKİN, Kur'ân Kursu Öğreticisi.

kütüphanelerde varlığını sürdürmektedir. Bu eserleri yer aldıkları tozlu raflardan indirip, günümüz okurlarına aktarma araçlarından biri de metin tenkididir. Metin tenkidinin hedefi, elle yazılıp çoğaltılmış bir eserin nüshalarının incelenerek, mümkün olduğu kadar yazarın kaleminden çıkmış, arkaik haline ulaşmaktır. Klasik edebiyat araştırmacılarının sıklıkla başvurduğu bu yöntem, orijinali aramak ve asıl metne ulaşmak için kullanılan bir yoldur. İşte bu çalışmada XVII. yüzyıl Osmanlı kıraat literatürüne ait bir tecvîd risalesinin tenkitli neşri yapılmıştır. İncelenen eserin ele aldığı konular ve bunları aktarış biçimi ile zamanındaki diğer tecvîd risalelerine kıyasla birçok açıdan daha kapsamlı olması; kapsamlı olmasına rağmen de hem hacim olarak hafifliği hem de rahat anlaşılabilirliği; onun, döneminde yaygın bir şekilde okunan ve istinsâh edilen bir kitap olmasına katkı sağlamıştır. Eserin bu özellikleri ve döneminde reîsülkurrâ, reîsülhutabâ olan ve önemli kıraat âlimleri yetiştiren müellifi, eseri dikkat çekici kılmış ve eseri gün yüzüne çıkarma arzusu uyandırmıştır.

1. Şa'bân b. Mustafa b. Abdullah (ö. 1097/1686)

Tez konusuna isim teşkil eden *Risâletün fî ilmi't-tecvîd* adlı eserin müellifinin adı "Şaban b. Mustafa b. Abdullah'dır. Babası Saraybosna'dan Göç ederek Kumkapı yakınındaki Saraç İshak Mahallesi'ne yerleşmiştir. Şa'bân Efendi, 1016/1607 senesi Şa'bân ayında burada dünyaya gelmiştir. O, Ahmed Mesyerî'nin talebelerinden Muhammed Bebâi'de hafızlığını tamamlayarak kırâat dersleri almış; Ahmed Mesyerî'nin diğer talebeleri Evliyâ Mehmed Efendi ve Dersiâm Mehmed Efendi'den de kırâat okumuştur."¹ Şa'bân Efendi, tahsilden sonra Kadirga Limanı yakınlarındaki Muhammed Paşa Camii'nde imamlığa başlamış; sonrasında da Fatih Camii imamı olmuştur. Sırasıyla Haseki Sultan, Üsküdar Valide Sultan, Süleymaniye ve Ayasofya camilerinde hatiplik yapan Şa'bân Efendi, bu esnada şeyhu'l-eimme ve reîsü'l-hutabâ olmuştur.² Galatasaray'da Pirinç Sinan Mescidi'nde ve Ayasofya yakınlarındaki İsmail Ağa Dârülkurrâsı'nda kurrâ olarak görev yapan Şaban Efendi, 1086/1675-76 senesinde Sultan Ahmed Türbesi'ne şeyhulkurrâ tayin edilmiştir.³ Aynı zamanda Şa'bân b. Mustafa, Nâsıruddîn et-Tablavî'nin (ö. 1014/1606) talebesi Ahmed el-Mesyerî ile oluşan İstanbul tarikinin, hala tedriste olan, Sûfî mesleğine⁴

¹ Mustafa b. Hasen İslambulî, *Mürşidü't-talebe ilâ ma'rifet-i turuki't-tayyibe*. Süleymaniye, Hacı Selim Ağa, nr. 29, 65; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 68.

² İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, 66a; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 68.

³ İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, 65b-66a; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 68.

⁴ Kastamonulu Ahmed es-Sufî Efendi'nin tesis ettiği Sûfî mesleği, İstanbul tarikinin ruhsat

ulaşan zincirinin de bir halkasıdır.⁵ 1097/1686 yılı Cemâdiyelevvel ayında vefat eden Şa'bân Efendi, İbrahim Halebî'nin yakınına defnedilmiştir.⁶ Diğer ilimleri de tahsil etmesine rağmen; özellikle kırâat, tefsir ve hadis ilimlerinde meşhur olan Şa'bân Efendi, Fatih Camii'nde Beydâvî ve Buhârî okutmuştur.⁷ Merhum, verâsı ve takvası ile meşhur olmuştur. Zamanında hâfızların toplantılarında ilk Kur'ân okuyuşunu kendisi yapan⁸ müellifin tecvîd ilmiyle alakalı bir eseri vardır ki oda teze konu teşkil eden *Risâletün fi 'ilmi't-tecvîd* isimli eserdir.

2. Eserle İlgili Bilgiler

Osmanlıca kaleme alınan eser, tecvîd ilminin kapsamına dâhil olan konuları içermektedir. Üç kısımdan müteşekkil eserin mukaddime bölümünde hamd ve salâttan sonra tecvîd ilminin gerekliliği, lahn meselesi ve Kur'ân'ın faziletleri konuları ele alınmaktadır. Maksat bölümünde ise sırasıyla tecvîdin tarifi, harflerin mahrecleri ve sıfatları, medler, tenvîn ve sakin nûn, idğâm, izhâr-ı kameriyye, kalkale, râ'nın hükmü, lafzatullah, zamir, sekt, vakf, teshîl, imâle, hâ-i sekt, işmâm, tâ-i tavîle-kert ve maktu-mevsûl konularından bahsedilmektedir.⁹ Eser, tekbîr bölümüyle sona ermektedir. Bazı nüshalarda *Güzide* ismiyle¹⁰ zikredilen bu eser, birçok nüshada ise *Tecvîd-i Şaban Efendi* olarak geçmektedir.¹¹ Çok kapsamlı olmasa da oldukça verimli bir risâle niteliğinde olan kitabın öne çıkan yönleri:

- a. Konu anlatım tarzının kolay ve anlaşılır olması,
- b. Anlatılan konuların âyet ve hadislerle örneklendirilmesi,

yönünü tercih eder. Tarikler ve meslekler hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmed Emin b. Abdullah, *Zühru'l-erib fi-izahi'l-cem'i bi't-takrib*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi blm., nr. 00011, 214a-b; Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yay., 2015), 116-123; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansurî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Ravza Yay., İstanbul, 2018), 158-177.

⁵ Mehmed Emin b. Abdullah, *Zühru'l-erib fi-izahi'l-cem'i bi't-takrib*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi blm., nr. 00011, 214a-b; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fi-izâhi Zübde-ti'l-irfan*, Süleymaniye, Antalya Tekelioğlu, nr. 00934, 4a.

⁶ İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, 66a; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 68.

⁷ İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, 66a; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 68.

⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996), 5: 1557; Muhammed b. Muhammed Bosnavî, *el-Cevheru'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâi ve şu'arâi Bosna*, tah. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire, HCR, 1413/1992), 112; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 69.

⁹ Şa'bân Efendi, *Risâletün fi 'ilmi't-tecvîd*, (yazma), Süleymaniye, Hacı Mahmûd Efendi, nr. 372, 1b-44a; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 69.

¹⁰ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 69.

¹¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, nr. 876; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 69.

- c. Birinci bölümün büyük çoğunluğunu dua ve Kur'ân'ın faziletlerine ayırmasıdır.

2.1. Eserin Nüshaları

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi bölümü nr. 372, 1b-44a'da bulunan eser ana nüsha olarak tezde ele alınacak olmasıyla beraber araştırmalar neticesinde ortaya çıkan nüshaların çoğunluğunun Ankara Milli Kütüphane ile İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmakla¹² beraber Şa'bân b. Mustafa'ya ait 40 nüsha tespit edilmiştir.¹³ Buna ek olarak *Risale-i tecvîd*, *Kavâidi'l-Kur'ân*, *Kavâid-i tecvîd* ve *Tecvîd* isimleri ile yapılan araştırmalar neticesinde müellife ait 33 nüsha tespit edilmiştir.¹⁴

2.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Takva ve verâsî ile tanınan, sesinin güzelliği ile kulaklarda yer eden ve birçok selâtin camiinde imamlık görevini icra etmiş olan Şa'bân Efendi *Risâletün fi 'ilmi't-tecvîd* isimli bu eserinde ele aldığı konulara dayanak olarak işaret ettiği kaynakları ve o kaynakların müelliflerini bir kronolojiye tâbi tutmayıp eserde işlenen konuların geliş sırasına göre atıf yapmak suretiyle zikretmiştir. Mukaddime bölümünde; “Tevcîd-i Kur'ân'ı teal-lüm, her ere ve avrata farzdır.¹⁵ Cümlesini Kur'ân'dan Müzzemmil sûresi 73/4. âyetini¹⁶ *وَرَزَّالَ الْقُرْآنَ تَوَيْلًا* dirmiştirayeti ile delillen

Eserde tecvîdin önemiyle ilgili hadislere hem de tecvîd ilminde kendisini ispatlamış zatların isimlerine atıflar yapılmıştır.¹⁷ Lahn ile okunan Kur'ân'ın Kur'ân olmayacağını söyleyen Ömer b. Hattâb'ın sözünü içeren Tefsîr-i Kevâşî bu duruma bir örnektir.¹⁸

2.3. Eserin Metodu

Mukaddime bölümünde müellif, eserinin asıl maksadını ve muhatap

¹² Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, nr. 876; Hacı Mahmûd Efendi, nr. 372, 409, 416, 418 vd; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 69.

¹³ Müberra Cantürk, Şaban b. Mustafa'nın (ö. 1097/1686) *Kitâb-ü Güzide fi-'ilmi't-tecvîd* Adlı Eserinin Tenkitli Neşri (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020), 21.

¹⁴ Cantürk, Şa'bân b. Mustafa'nın (ö. 1097/1686) *Kitâb-ü Güzide fi-'ilmi't-tecvîd* Adlı Eserinin Tenkitli Neşri, 21.

¹⁵ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁶ Müzzemmil, 73-4.

¹⁷ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁸ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

kesimini belirtmeksizin âyet ve hadislerle tecvîdin ehemmiyetine değinmiş, tecvîd ve Kur'ân'ın tarifi ile eserine başlangıç yapmıştır.

Konuların işleniş üslûbu hususunda izlenen yolları maddeler halinde sıralamak gerekirse;

- a. İçeriğine değinmeden yüzeysel olarak konuyu anlatmak,
- b. İşleyişte, anlatımın ve muhatap kesimin anlamasının kolaylaştırılması adına konuya dair misaller vermek,
- c. Anlatılan konunun tecvîd literatüründeki konumunu belirtmek,
- d. Varsa Arapça tarifini vermek,
Özellikle bazı tecvîde ait terimlerin hususi tariflerini vererek açıklamaktır.
- e. Osmanlıca kaleme alınan eserlerde olduğu gibi bu eserde de “ve dahi” ifadesi birleştirme manasında bir önceki veya bir sonraki paragraf veya örneğe geçişi ifade etme adına kullanılmıştır.

Esere genel bir değerlendirme yapılacak olursa, müellif eserinin tüm konularında kolaylaştırmayı ve anlaşılır bir üslubu benimsemiştir. Ayrıca o, muhatap kesiminin daha çok Türkçe konuşanlar olabileceğini düşünerek eserde Türkçe ifadelerle daha çok yer vermiştir.¹⁹

2.4. Eserin İncelenmesi

Bu kısımda eserin içeriği derinlemesine incelenmeyip genel hatlarıyla muhtevasında neler olduğu ifade edilecektir.

Şa'bân b. Mustafa Efendi, eserini mensur (düz yazı) şeklinde kaleme almış, besmele, hamdele ve salvelenin hemen ardından Kur'ân kıraatinin ehemmiyetine dikkat çekme adına “Tecvîd-i Kur'ân'ı teallüm her ere ve avrata farzdır.”²⁰ ifadelerini sarf etmiştir. O, aynı minvalde Kur'ân'ın tecvîdli okunması hususuna dikkatleri celb etmek için âyetleri, hadisleri ve bu sahada ilmiyle kendisini ispatlamış şahısların ilmi değer taşıyan sözlerini delil olarak sunarak²¹ mukaddime kısmını lahn mevzusunu açıklayarak Kur'ân ve tevcvîdin tarifi ile eserini tamamlamıştır. Maksat bölümünde; harflerin mahreçleri, sıfatları, medler, tenvîn ve nûn-û sâkin, idgâm, izhâr, kalkale, hükmü'r-râ, lafzatullah, zamir, sekte, vakf, teshîl, imâle,

¹⁹ Cantürk, Şa'bân b. Mustafa'nın (ö. 1097/1686) *Kitab-ü Güzide fi-İlmi't-Tecvîd* Adlı Eserinin Tenkitli Neşri, 20.

²⁰ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a

²¹ Müzzemmil, 73-4.

hâ-i sekt, işmâm, tâ-i tavîl ve tâ-i kirt, maktu‘ ve mevsûl, besmele ve teavvüz konuları anlatılmıştır. Risale son olarak tekbir bâbı ile sonlandırılmıştır.

2.5. Eserin İçeriği

2.5.1. Mukaddime / İstiâze-Besmele

İstif'al vezninde masdar bir kelime olan istiâze اَلْعُوْذُ kökünden türetilmiştir. Lügat manası, başkasına sığınmak, ona bağlanmak demektir.²² Ancak Nahl sûresi 16/69. âyetinde (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) “Kur’ân okumak istediğin zaman derhal o kovulmuş olan şeytandan Allah’a sığın”²³ ifadesinde olduğu üzere “istiâze; Allah’a sığınmaktır”²⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Bismelenin hükmü hususunda Muhammed b. Ömer, *Risâle-i tecvid* isimli kitabında “Kur’ân tilavetinin evvelinde istiâze-besmele çekmenin sünnet olduğu ifade edilmiş;²⁵ devamında “tevbe sûresinin evvelinde besmele çekmenin, bismelenin rahmet, berâeh âyetinin ise azap içerikli olduğu ve rahmet olan besmele ile azap olan berâeh âyetini bir araya getirmenin uygun olmayacağı bildirilmiş, buna delil olarak da Şâtıbî’nin *سَلَامٌ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَنَا* kavli delil olarak zikredilmiştir.²⁶ Ayrıca esere göre *اِسْتَعِذُّ بِاللَّهِ* و *اِسْتَعِذْتُ بِاللَّهِ* gibi zamanımızda fazlaca rastlanılan istiâze kalıplarıyla kıraate başlamanın uygun olmadığı, İbnü’l-Cezerî tarafından ifade edilmiştir.²⁷

²² Râgıb el-İsfahâni, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar, 2007), 1050.

²³ Nahl, 16/98.

²⁴ İsmail b. Keşir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Mısır 1371), 1: 15; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Islahları* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2013), 77.

²⁵ Selçuk Arslan, *Muhammed b. Ömer’in Risâle-i Tecvid İsimli Eseri (İnceleme-Metin)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020), 4b, 5a.

²⁶ Arslan, *Risâle-i tecvid*, 5a.

²⁷ İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, 3 Cilt, thk. Celalüddin Muhammed Şeref, (Tanta: Dâru’s-Sahâbe, 2002), 1: 243-246; İbnü’n-Nâzım, Ebû Bekr. *Şerhu Tayyibeti’n-neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, thk. Enes Mihre, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2000), 47-48; Abdülfettâh el-Kâdi, *el-Büdüru’z-Zâhire fi’l-kırâati’l-‘aşeri’l-mütevâtire min tarîkayi’ş-Şâtibiyye ve’d-Durra* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1403), 10; Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülganî. *İthâfü fûdalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erbeate ‘aşer*, thk. Şa’bân Muhammed İsmâil, (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1987), 20; İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü* (İstanbul: Nedve Yayınları, 1974), 381-384; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, (İstanbul: MÜİFV, 2014), 404-407; Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 328-330; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996), 303-306; Ebû Amr Osmân b. Sa’id b. Osmân Dâni, *Câmi’u’l-beyân fi’l-kırâati’s-seb’*. 2 Cilt, (Kâhîre: Dâru’l-Hadis, 2006), 1: 56; Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), 333.

2.5.2. Tecvîd İlminin Gerekliliği

Hz. Peygamber'den sonra büyük bir sorun olarak Müslümanlar arasında ortaya çıkan tecvîd konusu daha sonraları üzerinde yapılan büyük çalışmalar sonucunda sistemleşerek bugüne kadar gelmiştir. Ancak sistemleşmesi demek tüm ulemâ sahinde kabul görmüş anlamı taşımamaktadır. Kur'ân ve tecvîd alanında ulemâ seviyesindeki zâtlardan bazı kesim tecvîdin Kur'ân'dan ayrılmaz bir parça niteliği taşırcasına zaruriliğini savunurken diğer bir kesimse Kur'ân kıraatinde tecvîde hiçbir ihtiyacın olmadığını savunmaktadırlar. Bu husus, İbnü'l-Cezerî'yi ana unsur olarak ele alıp öncesi ve sonrası şeklinde ifade edilecektir. İbnü'l-Cezerî öncesi; İbnü'l-Cezerî'nin bu alanda kaleme alınmış ilk eser olarak kabul ettiği Hâkânî'nin (h.325) kasidesinde bulunan "Ey Kur'ân okuyucusu! Okuyuşunu güzelleştir ki Allah kıraatinin ecrini bol bol versin" ifadeleri sarih olarak kıraatin tecvîdle yapılmasının vücûbiyyetini anlatmasa da bu tezi savunduğu açıktır.²⁸ Kur'ân kıraatinin tecvîdle yapılmasının vücûbiyyetine ilk değinenin her ne kadar İbnü'l-Cezerî olduğu²⁹ belirtilse de yapılan araştırmalar neticesinde bu sorunun daha önceleri de olduğu görülmektedir.³⁰ Şöyle ki;

– en-Nehhâs; *وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَوْتِيلاً*³¹ âyetinde ifade edilen tertîl kontekstinden giriş yapmış, kıraati tertîl ile yavaş yavaş yapmanın vücûbiyyeti hükümüne varmıştır. O, âyette geçen tertîl lafzını ise tebyîn yani harfleri açıkça, birbirine katıp karıştırmadan telaffuz etmek şeklinde açıklamıştır.³²

– Beğavî (h. 516); Kur'ân'ın emir ve yasaklarına uymakla Müslümanların emroldukları gibi onun okunması ve kıraatinin düzgün yapılması hususunda da emrolduklarını savunmaktadır.³³

– Ca'berî de (h. 732) *Ukûdü'l-cümân* isimli manzum eserinde tecvîdi öğrenmenin nakil ve kıyas ile farz olduğunu belirtmiştir.³⁴

İfade edilmiş tarzına bakıldığında İbnü'l-Cezerî'ye muhalif gibi görünen

²⁸ İbrahim Tetik, "Tevîd'in Gerekliliği Sorunu: İbnü'l-Cezerî Öncesi ve Sonrası", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu (Bursa, 01-04 Kasım 2018)*, 2.

²⁹ Son dönem araştırmacılarından el-Funeyisân'ın tecvîd'in vücûbiyyetini ilk defa ortaya atan müellifin İbnü'l-Cezerî olduğunu belirtmiştir. Tetik, "Tevîd'in Gerekliliği Sorunu", 2.

³⁰ Tetik, "Tevîd'in Gerekliliği Sorunu", 1.

³¹ Müzzemmil,73/4.

³² Ebû Ca'fer İsmâil b. Muhammed b. Ahmed, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, thk. Ahmed Hattâb el-Ömer, Matbaatu'l-Âni, (Bağdat: 1978), 73.

³³ Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, tah, Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim el-Haşr (Beyrut: Dâr-u Tayyibe 1987), 1: 37.

³⁴ Ca'berî, *Ukûdu'l-cumân fi tecvîdi'l-Kur'ân*, Müesseset-ü Kurtuba (Kâhire: 2005), 28.

bazı tezlerin sonuç itibariyle değerlendirildiğinde tecvîdin, Kur’ân tilave-
tinin ayrılmaz bir parçası olduğu sonucuna varılmaktadır.

– İbnü’l-Cezerî’nin konu ile bağlantılı olarak Kur’ân’ın tecvîdle okun-
ması hususunda önce çıkan ifadeleri şunlardır;

وَأَلْخِذْ بِالْتَجْوِيدِ حَتْمٌ لَّازِمٌ مِّنْ لَّمْ يَجُودِ الْقُرْآنُ آثِمٌ
أَلْتَهُ بِهِ إِلَهٌ أَنْزَالَ وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَا

Bu beyitler içerisinde Kur’ân’ı hem tecvîdli okumanın hem de bunun vacip olduğunu ifade eden *حتم* ve *لازم* lafızlarıdır. Bu iki kelime, eş anlam-
lı kelimeler olup bağlantılı olduğu için bu emrin bağlayıcı bir tarzda yeri-
ne getirilmesi gerektiğini belirlemektedir.³⁵ Bu beyitlerden de anlaşılacağı
üzere konunun ehemmiyetine vurgu yapmak adına İbnü’l-Cezerî *حتم* ve
لازم gibi aynı manayı taşıyan kelimeleri artarda kullanmakla yetinmeyip
beytin sonunda da *آثم* kelimesini tercih etmiştir. Nitekim *آثم* “günah işle-
yen kişi” anlamını taşımak manasında olup günah ise helal olmayan bir işi
yapmak demektir.³⁶ Bu görüş İbnü’l-Cezerî sonrası kaleme alınan eserler
üzerinde büyük etki yaratmış ve eserlerin ekserisinde yer almıştır. Tam da
bu kısımda İbnü’l-Cezerî’nin beytinde kullanmış olduğu *آثم* kelimesinin
kimleri kapsadığının açıklanması yerinde olacaktır. Bunlar;

1. Tüm ilmi otoriterden bağımsız olarak hareket edenler,
2. Tecvîd ilmiyle alakalı ortaya konan bilgileri bir kenara bırakıp ken-
di hafızasındakilere güvenenler,
3. Kibirilenip daha iyi bilenlere danışmayan kişilerdir.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere büyük küçük kuralları tatbik et-
meyen herkesi hedef belirtmeksizin günahkâr göstermek doğru bir anla-
yış olmayacaktır.

2.5.3. Lahn Problemi

Müellif Şa’bân Efendi, risâlesinin başında Kur’ân kıraatinin tecvîdle ol-
ması hususuna dikkat çekme adına *ويسر* (۲) *وإسر* *الحمدة الذي امرنا قراءة القرآن بالتجويد* ve hamdeleden hemen sonra “Allah bize Kur’ân’ı tecvîdle okumamızı emretti ve tecvîdle onu okumayı kolaylaştırdı” şeklinde ifade etmiştir. O, bu ifadelerini hem âyet hem de hadislerle delillendirdikten sonra da şu ifadeye yer vermiştir. “Tecvîdsiz okuyan âdem lahn eder ve

³⁵ Tetik, “Tecvîdin Gerekliği Sorunu”, 7.

³⁶ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1993), 12: 5

lahn ile taħfif olur ve āyeti inkâr olur. Görüldüğü üzere Şa'bân Efendi burada büyük oranda tecvîde dikkat çekmekle beraber lahninden uzak durulmasının gerekliliğine de atıf yapmıştır.

Bu bölümde lahnin kelime ve terim anlamları ve kısımları üzerinde durulacaktır.

Sözlükte “ezgi, lehçe, nağme” kıraat ıstılahında ve dilde ise “hata yapmak; sözün maksadını kavramak” gibi anlamlara gelen lahnin genel olarak kullanıldığı mana; okumada ve dilde yapılan hata demektir.³⁷ Yapılan bu tarif doğrultusunda lafızların i'rabında ve yapısında yapılan hataya lahn ifadesi kullanıldığı gibi Kur'ân tilaveti esnasında harflerin sıfat ve zatlarında yapılan hatalara da lahn denilmektedir. لحن veya لحن sıygasından meydana gelen lahn kelimesi sözlükte; sözü gerçek anlamının dışında kullanmak, dil, melodi, lehçe gibi çeşitli manaları kapsamaktadır.³⁸ Lahn lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmekte olup bu ifadenin lügat manalarının bazılarını bu âyette de taşıdığı görülmektedir: “ولتعرّفنهم في لحن القول” “sen onları sözlerinin lahninden tanırdın.”³⁹ Ayette geçen lahn lafzı, lügat manalarından üslup, dil, ses, lehçe, söz söyleyiş tarzı gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Lahn kelimesi bir taraftan sözü gerçek anlamının dışında kullanmak, dil, melodi, lehçe gibi anlamlara gelmekte iken diğer taraftan hata yapmak ve sözün maksadını kavramak gibi birbirine tezat anlamlar taşımaktadır. Bu durum, kelimenin Arap lügatinde birçok anlama geldiğini işaret etmektedir.⁴⁰ Lahn kelimesi Kur'ân kıraati yönünden; makamla tilâvet, güzel ses ve melodi gibi anlamlara gelmekte ise de bu kısımda sadece ıstılâhî anlamı üzerinde durulacaktır.

Tecvîd ve i'rabda yapılan hata, hatalı konuşmak ve hatalı okumak gibi

³⁷ Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 55-56.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, 13: 379; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar Yayınları), 200 738; Muhammed Es'ad Hüseyinî, *Virdü'l-müfid fi Şerhi't-Tecvîd Karabaş Tecvîdi'nin Şerhi*, Sadeleştiren Abdülkadir Dedeoğlu, yy., 1991, 83; Ali Rıza Sağman, *İlave-li-Yeni Sağman Tecvidi*, (İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958), 42; Celeddin Karakılıç, *Büyük Tecvîd İlmi-Kur'an-ı Kerim Okuma Kâideleri*, (Ankara: İslâm Neşriyat, 1963), 111; Ahmet Madazlı, *Tecvîd İlmi ve Kur'ân Kıraatı ile İlgili Meseleler*, (Ankara: Kandil Matbaası, 1985), 183; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1997), 89; Ömer Aslan, “Kur'ân Tilavetinde Tecvîd'in Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran-2003): 357-372.

³⁹ Muhammed, 47/30.

⁴⁰ Muhammed Mekki, *Nihâyetü kavli'l-müfid fi 'ilmi't-tecvîd*, (Kahire: 1308), 23; Aslan, “Kur'ân Tilavetinde Tecvîd'in Gerekliliği”, 7.

anlamlarda kullanılan 'lahn' genel olarak kıraat ilmi alanında kaleme alınan tüm kitaplarda iki başlık altında tetkik edilmiştir.

Lahn-i Celi (Açık Yanlış)

Kelime anlamı olarak lahn-i celi; bariz (açık) ve net hata manasında olup terim anlamı ise Kur'ân kıraatinde belirlenen kaidelere uymama neticesinde meydana gelen yanlışların, bu alanda mahir olsun veya olmasın tüm bireyler tarafından kolayca anlaşılması imkân dâhilinde olan bariz ve anlaşılabilir tarzda yapılan yanlışlara denilmektedir.⁴¹ Belirli seviyede Kur'ân okumasını bilen herkesin anlayabileceği eksik ve hatalı tilavetler, bu konu altında toplanmaktadır.⁴² Tecvîdin konularından olan sıfât-ı lâzîme ve lahnin bu konu üzerinde tevarüs etmesi sebebiyle lahn-i celiye tam anlamıyla tecvîd hatası demek mümkündür. Şu halde harfler üzerinde en fazla yapılan hatalar; harfin harekesini yanlış telaffuz etmek, meddi tabii'yi uzatmamak, her harfin mahrecinden çıkarılmaması veya o harf yerine başka bir harfin okunması ve sakin harfi harekeli/harekeli harfi ise cezimli okumak şeklinde sistematize edilebilir. Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki Ali el-Kârî, lahn-celî hususunda mananın bozulmaması durumunda dahi Kur'ân tilavetinde bu tarz yanlışlardan uzak durulmasının farz-ı ayın olduğu görüşünü savunmuştur.⁴³

Lahn-i Hafî (Gizli Yanlış)

Kelime anlamı olarak lahn-i hafî kapalı ve gizli yanlış anlamlarına gelmekte olup terim anlamı ise mananın değişmemesiyle beraber kıraat kaidelerine uyulmaması neticesinde meydana gelen yanlışlara denilmektedir.⁴⁴ Sıfât-ı ârızalar, harflerin binasında zaruri olmamakla beraber kıraat anında olması gereken özelliklerdir ki harflerin sıfât-ı ârızalarında oluşan eksiklikler sebebiyle lahn-i hafî meydana gelmektedir. Böyle hatalar sebebiyle her ne kadar mana bozulmasa bile Kur'ân tilavetinde böylesi hatalardan azami derecede sakınmak gerekmektedir. Lahn-i hafiyi belli seviyede Kur'ân bilgisi olan kişilerin anlaması ve fark edebilmesi mümkün değildir. Bu tarz hataları kıraat ve tecvîd ilmi alanında uzman kişiler fark edebilir ve bu türden yanlışlıklarda harfin binasında (yapısında) bir değişiklik meydana gelmez; bununla birlikte manada bozulmaz. İdgâm, ihfâ, izhâr ve iklâb benzeri konuların tatbikini terk etmek, meddi tabii'yi fazla

⁴¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 24; Aslan, "Kur'ân Tilavetinde Tecvîd'in Gerekliliği", 7.

⁴² Tayyar Altıkulaç, *Tecvîdü'l-Kur'ân* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), 5.

⁴³ Abdurrahman Çetin, "Lahn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 55-56.

⁴⁴ Mekkî, *Nihâye*, 24.

uzatmak, vacip medleri eksik yapmak, nûn ve mîm harflerindeki gunneleri ve râ harfindeki tekrîrin tebarüzlerinde ya hiç yapmamak veya fazlaca üzerinde durmak gibi hususlar Kur'ân kıraatinde lanh-i hafî olarak ortaya çıkmakta olup bu tarz yanlışların yapılması mekruh görülmüştür.⁴⁵

2.5.4. Fezâilü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Faziletleri)

Tecvîd ilmi alanında kaleme alınmış bir eserde “Fezâilü'l-Kur'ân” adı altında bir konuya yer vermenin önemi nedir diye bir soru akla gelecek olursa; “müellif Şa'bân b. Mustafa Efendi, eserinin mukaddime kısmının büyük bir bölümünü bu bağlamda işlediği ve Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerinden bahsederken de âyetlerden, hadislerden ve sahâbe fiillerinden örnekler verdiği içindir”, denecektir. Arapça bir tabir olan “Fezâilü'l-Kur'ân”; Kur'ân'ı Kerîm'in yüceliğini, onun tümünü yahut bir takım âyet ya da sûrelerini öğrenip tilâvet eden, ezberleyen, öğreten ve dinleyenlerle emir-yasaklarına uyarak hayatlarını tanzim edenlerin kazanacağı manevi mükâfatları, bir takım âyet ve sûrelerinin şifalı olduğunu belirten hadis ve âyetlerde verilen bilgileri anlatmak için İslami kaynaklarda genel olarak “Fezâilü'l-Kur'ân” terimi kullanılmıştır.⁴⁶ Esasında Kur'ân'ın faziletleriyle alakalı bilgiler, yine Kur'ân'da bildirmiştir.

Buna göre Kur'ân;

– Açık seçik bir kitaptır. Bunlardan kastedilen Kitâb'ın ve apaçık olan Kur'ân'ın âyetleridir.⁴⁷

– Öğüt kaynağıdır ve Rabbinin dosdoğru yoludur. Öğüt alan bir toplum için âyetleri detayıyla açıklamış bulunuyoruz.⁴⁸

– Çok şerefli, hikmetli ve çok ulu bir kitaptır, “Şüphesiz, sana Kur'ân'ı farz kılan, seni dönülecek yere elbette döndürecektir. De ki “Rabbim, hidayetle geleni de, açıkça bir sapıklık içinde olanı da daha iyi bilmektedir.”⁴⁹

– Müminler için Kur'ân'ın bir şifa ve rahmet kaynağı olarak indirildiği bildirilmektedir.⁵⁰

⁴⁵ Fatih Çollak, “Tevcîd İlmi Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi Uluslararası Kıraat Sempozyumu (İstanbul, 16-18 Kasım 2012)*, Koordinatör M. Emin Özafşar, 365-386 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 377.

⁴⁶ Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 532-534.

⁴⁷ Hicr, 15/2.

⁴⁸ En'âm, 6/126.

⁴⁹ Kasas, 27/85.

⁵⁰ İsrâ, 16/82.

– Benzersiz bir kitap olduğunu inkârcılara meydan okuyan şu âyetle-riyle göstermektedir: “Eğer Allah onu dağa indirseydi dağ korkudan pa-ramparça olurdu.”⁵¹

– Eğer kulumuza indirdiğimizden kuşku duyuyorsanız, o zaman ona denk bir sûre getirin. Allah’tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın. Eğer doğru söyleyen kimselerseniz.⁵²

– Kur’ân insanların yolunu aydınlatan bir nurdur. Ey insanlar Rabbi-nizden size ‘kesin bir kanıt’ geldi ve size apaçık bir nûr indirdik.⁵³

– Bünyesinde en güzel sözleri barındıran bir kitaptır. Allah sözün en güzelini; âyetleri, birbirine benzeyen ve hükümleri tekrarlanan bir kitap olarak indirdi.

– Kur’ân öyle yüce öyle şerefli bir kitaptır ki onun hürmetine inzal olunduğu gece mübarek ve bin aydan daha hayırlı olarak vasıflandırılmış-tır. Nitekim Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilmiştir.⁵⁴

Hız. Peygamber’in hadislerinde de Kur’ân’ın faziletleriyle alakalı bilgi-ler yer almaktadır. Bazı ulema bu konuda farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Örneğin Fezâilü’l-Kur’ân hususunda Süyûtî, ayrı ayrı her bir sûrenin ve genel anlamda Kur’ân’ın bütünsel olarak fazileti diye konuyu iki grup ola-rak değerlendirmiş ve bu minvalde ele almıştır. Bu ayrımı daha da özele indirgemek gerekirse verilen bu malumatlara bazı âyetlerin faziletleri hu-susunda mervi hadislerin olduğunu da ilave etmek gerekmektedir. Ancak Süyûtî’nin aksine Bâkîllânî, İmam Eş’arî ve İbn Hibbân gibi âlimler; Kur’ân’ın bütünsel olarak düşünülmesi gerektiği ve tamamının ayırım yapmaksızın Allah’ın kelamı olduğu, bir sûrenin diğer sûreden ve bir âye-tin de diğer âyetten faziletli olamayacağı görüşünü savunmuşlardır. İmam Malik’in dahi bu görüşte olduğu söylenir.⁵⁵

Fezâilü’l-Kur’ân yani Kur’ân’ın faziletleri ile alakalı kaleme alınan he-men hemen tüm referans mercilerinde özellikle Tirmizi ve Darimi’nin sü-nenlerinde evleviyetle zikredilen Hız. Peygamberin gelecekte meydana ge-lecek bir takım kargaşa ve karışıklıklar konusunda ikaz ettiği ve bu karı-şıklıklardan nasıl korunulması hususunda sorulan soruya karşılık Hız. Ali’nin naklettiği şu hadis-i şerif yer almaktadır; “Çare Allah’ın kitabı

⁵¹ Haşır, 58/21.

⁵² Bakara, 2/23.

⁵³ Nisâ, 4/174.

⁵⁴ Kadir, 97/3.

⁵⁵ Abdullah Aydemir, “Fezâilü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 532-534.

Kur'ân'dır. Onda sizden önce gelip geçenlerin ve sizden sonra gelecekle-
rin haberleri vardır.”⁵⁶ifadelerinin ardından Kur'ân'ın faziletlerini şu şe-
kilde sıraya koymuştur: Kur'ân alelade bir kelam değil doğru ile yanlış
ayırarak sağlam güvenilir bir kitaptır. O apaçık ve dosdoğru yoldur (sırat-ı
müştakimdir); muhtevasında bulunan Allah'ın emir ve yasaklarına tabi
olanlar asla doğru yoldan ayrılmazlar. Onu kabul etmeyenlerin sayısal
olarak fazlalığı değerini düşürmez; onun üstünlükleri tükenmez. O Al-
lah'a ulaştıran güvenilir bir bağıdır. Onunla hüküm veren adalet ve hakka-
niyeti ortaya koymuştur.

Kur'ân'ın Faziletlerine dair yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır;

1. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: 1976.
2. Mustafa Necati Bursalı, *Âyet ve Hadislerle Kur'ân'ın ve Sûrelerin Faziletleri*, İstanbul: 1983.
3. Âdem Karataş, *Hadislerde Kur'ân Okumanın Faziletleri*, Konya: 2008.
4. Abdullah Aydemir, *Hz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İzmir: 1981.

Allah'ın evrensel olarak tüm insanlığa yollamış olduğu ilahî mesajı ni-
teliğindeki son kitabı Kur'ân'ı Kerîm'in hem bütünsel hem de sûre ve
âyetler olarak üstünlükleri çoktur. Onu tilâvet edene doğru yolu gösterir.
Yine her bir harfine nice sevapların yazıldığı, onu yüksek mevkilere ve
cennete ulaştıran bir Kitap, şüphesiz faziletli ve üstündür. Bu hususta
Müslümanların görevi Hz. Peygamber'in tavsiye ve teşviklerini bir hayat
nizamı olarak kendilerine düstur edinerek Kur'ân'ı hayatın her ânının ay-
rılmaz bir parçası yapıp; okumak, okutmak, yaşamak ve anlamak gerek-
mektedir.

2.5.5. Tecvîd Ahkamıyla İlgili Görüşleri

Tecvîd, tefil vezninde masdar bir kelime olup lügat manası itibarıyla,
güzel yapmak, hoş göstermek ve süslemek anlamlarındadır.⁵⁷

Şaban Efendi Tecvîdi, التجويد وهو تحسين الفاظه باخراج الحروف عن مخارجها واعطاء
دعاء حقوقها من صفاتها وما يترتب على مفرداتها ومركباتها فرض لازم وحتم دائم

⁵⁶ Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 532-534.

⁵⁷ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I: 1110.

etmiştir.⁵⁸ İbnü'l-Cezerî'nin tarifi ise وهو اعطاء الحروف حقها من كل صفة ومستحقها şeklidir.⁵⁹ Bu tarifte geçen (حقها) ifadesiyle kastedilen, harflerin ayrılmaz bütünü olan sıfât-ı lâzîmeleri, (مستحقها) ile kastedilen ise harflerin, belli şartların tereddübü sonrası vâki olan sıfât-ı ârızalarıdır.

2.5.6. Harfler Bahsi

Harf; lügatte, sınır, kenar, taraf ve bir cismin keskin tarafına denir.⁶⁰ İstilahta ise bir mahrece dayanmak sûretiyle çıkan sese denir. Bu harfler, ا ile başlayıp ع ile biten Arap alfabesidir.

2.5.6.1. Harflerin Mahreçleri

Harfler'in mahreçleri bazı kurrâ katında on yedidir. ا harfleri ağız boşluğundan çıkar ve havaya çıkar (havada son bulur) ve bunlara hurûf-u med derler. ه ile ء boğazın alt kısmındandır (dibindedir). ح ile ع harfleri boğazın orta kısmından çıkar. خ ile غ harfleri boğazın evvelinden (ağız içine en yakın bölge) çıkar ve bu harfler, hurûf-u halkiyye ismiyle müsem-mâdır. ق harfi dilin kök kısmından çıkar; ك harfi ise ق aşağısından (ağıza yakın taraf) çıkar ki bu iki harfe lehviyye denir. ج, ش ve ی dil ortasıyla damaktan telaffuz olunur. Bu harfler, hurûf-u şecriyye olarak tesmiye olunur. ض harfi, dil yanının üst azı dişlerine sağ veya soldan temas etmesiyle çıkar. ل harfi, dilin ucunun üst senâyâ dişlerinin dibinde biten etlere temas etmek sûretiyle çıkar. ن harfi, ل'in mahrecinin aşağısından çıkar. ر harfi, dil ucunun gerisi ile üst dişlerin dibinden çıkar. ط د ت harfleri, dil ucunun üst dişlerin dibindeki damağa teması ile çıkarlar. Bu harflere hurûf-u nutkiyye denilir. ص ظ س dilin ucu ile dişlerin arasından çıkar ve bu harflere hurûf-u safire denilir. ظ ذ ث harfleri, dilin ucunun üst dişlere teması ile çıkar. Bu harflere, hurûf-u liseviyye denilir. ف harfi, üst dişlerin alt dudağın orta kısmına dokunması ile çıkar. Ğunne, burun deliğindeki hayşûm denilen bölgeden çıkar.⁶¹

Bir harfin mahrecinin bilinmesi, evveline bir elif getirilip bu şekilde ibtidâ edilmesiyle bilinebilmektedir.

2.5.6.2. Harflerin Sıfatları

Her harfin zatına mahsus sıfatları vardır ki harflerin varlık ve

⁵⁸ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 5a.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 6.

⁶⁰ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1993), 10: 385.

⁶¹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 5b, 6a.

mahiyetlerinin bu sıfatlardan hali bir şekilde bilinmesi mümkün değildir. Harflerin sıfatları beştir, zıt sıfatlarıyla beraber ondur.

Hems

Hems, lügatte, gizli bir şekilde sesin çıkarılması demektir.⁶² Kırâat ıstılahında ise harfin, telaffuzu esnasında mahrecine olan itimadının kuvvetli olmamasına binaen mahrecin aralık kalarak nefesin akmasıdır.⁶³ Meh-mûse harfleri ondur *فحثة شخص سكت*.

Cehr

Lügatte, beyân, yüksek sesle telaffuz ve ortaya koymak anlamındadır. İstılahta, bu sıfatı haiz harflerin harekeli olarak okunurken mahreçlerine itimadlarının kuvvetli olması sebebiyle nefesin tıkanması denir. Hems sıfatının zıddı olup harfleri de hems sıfatının haricinde kalan on dokuz harftir.⁶⁴

Şiddet

Lügatte şiddet, yumuşaklığın zıddı olarak katılık ve sertlik anlamına gelir.⁶⁵ İstılahta ise bu sıfatı hâiz harfler sükûn ile okunduğu zaman ses ve nefesin akmaması durumudur. Bu harfler sekiz tanedir. *اجد قط بكت*

Rihvet

Lügatte, yumuşaklık anlamındadır. İstılahta, bu sıfatın harflerinin sükûn ile telaffuzu esnasında mahreçlerine itimadlarının zayıf olması sebebiyle sesin, tıkanmadan sesle beraber akmasıdır.⁶⁶ Rihvet sıfatının harfleri on altı tanedir: *ا ت ح خ ذ ز س ش ص ض ظ غ ف و ه ي*.

İsti'lâ

Lügatte, büyüklük iddiasında bulunmak, yükselmek anlamındadır.⁶⁷ İstılahta, harflerin seslendirilmeleri anında dilin kök kısmının üst damağa doğru yükselmesidir. İsti'lâ harfleri *خص ضغط قط* lafzındaki harflerdir.

⁶² Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 2: 1047.

⁶³ Ensârî, *Minâh*, 16.

⁶⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 202.

⁶⁵ Ebü'l-Bekâ, el-Kefevî. *Külliyât-ı Ebi'l-Bekâ* (İstanbul:1253), 394.

⁶⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 203.

⁶⁷ Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Cühdü'l-mukill mine't-tecvîd*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, 2:36.

İstifâle

Lügatte alçalmak veya aşağı olmak anlamındadır. Istılahta ise bu sıfatı taşıyan bir harfin telaffuz edilirken lisanın üst damağa yükselmeyip alt kı-sımda kalmasıdır.⁶⁸ İsti'lâ'nın zıddı olan bu sıfatın harfleri, isti'lâ harfleri-nin haricindeki harflerdir.

İtbâk

Lügatte, kapamak, yapışmak ve uyuşmak anlamındadır.⁶⁹ Istılahta, harfin seslendirilmesi anında dilin kökünün üst damağa yükselip damağın kapanmasıdır. Bu sıfatın harfleri ص ض ط ظ harfleridir. İtbâk sıfatında di-lin üst damağa yükselmesi işlemi isti'lâ sıfatındakinden daha ziyadedir.⁷⁰

İnfitâh

Lügatte, genişlemek, açılmak anlamındadır.⁷¹ Istılahta, harfin seslen-dirilmesi anında dilin üst damağa doğru yükselmeyip dil ile damağın ara-sının ayrık olmasıdır. Zıddı itbâk'tır. Bu sıfatın harfleri de itbâk sıfatının harfleri haricindeki harflerdir.

İzlâk

Lügatte, kolaylık, keskinlik, bir şeyin ucu manalarına gelmektedir.⁷² Istılahta, harflerin seslendirilmesi esnasında dilin süratli hareket edebil-mesidir. İzlâk harfleri ف ر م ن ل harfleridir.⁷³ Bu sıfatın, izlâk diye tesmiye olasının sebebi, dil ve dudak uçlarından çıkmalarına binaendir.⁷⁴

İsmât

Lügatte, menetmek, alıkoymak, susmak anlamlarına gelir. Istılahta, seslendirilmeleri anında ismât harflerinin dile ağır gelmesidir. İsmât harf-lerinin telaffuzu zor olduğu için, bu harfler kullanımda izlâk harfleriyle beraber kullanılır.⁷⁵

⁶⁸ Mekkî, *Ri'âye*, 38.

⁶⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 36.

⁷⁰ Mağnisî, Ahmed b. Muhammed, *Tercüme-i Cezerî*, (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 121; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 53.

⁷¹ Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 121.

⁷² Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâğ*, tah. Mu-hammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), 1: 301.

⁷³ Ensârî, *Maksûd*, 25; Mekkî, *Nihâye*, 54; Muhammed Es'ad el-Hüseynî, *el-Virdü'l-müfid fi şer-hi't-tecvîd*, 26.

⁷⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 209.

⁷⁵ Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 125.

Beyniyye

Lügatte, ortada bulunma, ayrılma anlamlarına gelir.⁷⁶ İstilahta ise bu harflerin, telaffuz edilmeleri esnasında sesin ne tam akması ne de tam tıkanması durumudur ki bu esnada ses, iki sıfat arası bir konumdadır. Beyniyye harfleri *لن عمر* dir.

Safir

Lügatte, ıslık, ötme anlamlarındadır. İstilahta ise harfin telaffuzu anında ıslık türü bir sesin çıkmasıdır.⁷⁷ Safir harfleri, dilin ucu ile ön alt dışların beyninden çıkar. Kuş veya ıslığa benzeyen keskin bir ses olmasına binaen bu şekilde isimlendirilmiştir. Safir harfleri, *ص س ز* harfleridir.

Kalkale

Lügatte, hareket, canlanmak anlamlarındadır. İstilahta ise kuvvetli bir sesin duyulmasına kadar mahrecin depreşmesidir (kımıldamasıdır). Kalkale harfleri *جد قطب* kelimelerinin muhtevasındaki harflerdir. Bu sıfatın kalkale diye isimlendirilmesinin sebebi, kalkale harflerinin üzerinde vakf edildiğinde kuvvetli bir sesin duyulmasıdır.

Lîn

Lügatte, yumuşaklık, kolaylık, güzel ahlak manalarındadır. İstilahta, lîn harflerinin zahmetsiz bir şekilde telaffuz edilmeleridir. Bu harflerin lîn olabilmeleri için sâkin olmaları, kendilerinden evvel gelen harfin fetha ile müteharrik olup mâba'dinden sonra da vakfedilmesi şarttır. Sâkin olmadıkları durumlarda bu harflerin lîn hükmünde değerlendirilmeleri mümkün değildir.

İnhirâf

Lügatte, bir tarafa eğilmek, meyletmek ve sapmak anlamındadır. İstilahta ise telaffuz anında dilin ucunun arka tarafa doğru meylettirilmesi-
dir.⁷⁸ İnhirâf harfleri *ل* ve *و* dır. Bu harfler, seslendirilirken dil, üst damağın az gerisi istikametine meylettirilir ve bu sayede beyniyye sıfatını da iktizâ etmiş olurlar.⁷⁹

⁷⁶ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 3: 603; Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 114.

⁷⁷ Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 126.

⁷⁸ Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 128; Mekkî, *Nihâye*, 58.

⁷⁹ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 75-76.

Tekrîr

Lügatte, bir şeyin daha fazla geri götürülmesi anlamındadır.⁸⁰ İstilahta, harf seslendirilirken dilin uç bölgesinin üst damağa bastırılarak titretilmesidir.⁸¹ Bu sıfat, yalnızca ر harfinde bulunup, bu harfin lâzımî sıfatıdır.

İstitâle

Lügatte, kendini insanlardan faziletli görmek ve uzamak anlamlarındadır.⁸² İstilahta, harfin telaffuz edilmesi esnasında sesin üst dişler ve dil kenarından çıkmasıdır.⁸³ Bu sıfat, mahz ض harfinde mevcuttur. İcrâsı hususuna gelince ض harfi seslendirilirken mahrecin ibtidâsından intihâsına kadar sesin uzatılması şeklinde uygulanır.

Tefeşî

Lügatte, genişlemek, dağılmak anlamındadır.⁸⁴ İstilahta, bu sığata sahip tek harf olan ش harfinin, telaffuzu anında dil ve damak arasında sesin yayılarak ظ harfinin mahrecine kadar varmasıdır.⁸⁵

2.5.7. Medler Bahsi

Şa'bân b. Mustafa Efendi, bu kısımda, tecvîd ilmi alanında kaleme alınan neredeyse tüm eserlerin işleniş tarzında olduğu gibi; medlerin yapısını oluşturan med harfleri (uzatan harfler) ile konuya giriş yapmış daha sonra ana unsuru med harfleri olan medd-i tabiî, medd-i munfasıl, medd-i muttasıl, medd-i ârız, medd-i lâzım ve medd-i lîn gibi konularla alakalı bilgiler verdikten sonra bu konuyu sonlandıracaktır.

Harf-i Med

Sözlük anlamı çekmek, uzatmak ve akmak olan med⁸⁶ kelimesi, bu anlamlarına ek olarak çoğaltmak-artırmak manalarında da kullanılır.⁸⁷ İstılâhî olarak tecvîd ilminde ise uzatan harfler olan (وى ا) dan veya lîn harfleri olan (وى) dan herhangi biriyle sesin uzatılması demektir.⁸⁸ Harf-i

⁸⁰ Zemaşeri, *Esâsü'l-belâğa*, 2: 302.

⁸¹ Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, 128.

⁸² Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 3: 300.

⁸³ Mağnisî *Tercüme-i Cezerî*, 132.

⁸⁴ Mevlüt Sarı, *Mevârid*. 1. Baskı (İstanbul: Bahar Yayınları, 1980), 1160.

⁸⁵ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 131.

⁸⁶ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 1: 728.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/125.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 313; Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire:

meddi aslına uygun olarak telaffuz etmek nasıl ki med ise bu harfler üzerine med sebeplerin eklenmesi sonucu ortaya çıkan medlerde med diye adlandırılır.⁸⁹

Med harfleri (uzatan harfler) üç tanedir. Bunlar;

1. واو : kendisinden önceki harfin harekesi ötre olan sakin vâv (واو) harfi,
2. يا : kendisinden önceki harfin harekesi esre olan sakin yâ (يا) harfi,
3. الف: kendisinden önceki harfin harekesi üstün olan ve daima sakin olan elif (الف) harfidir.

Sebeb-i med (tabiî med üzerine ziyade uzatma sebebi) ikidir: Hemze ve sükûndur.

Şa'bân b. Mustafa Efendi, med bahsinde bu iki hususa değindikten sonra bu harflere neden med harfi denildiğine şu Arapça cümle ile açıklık getirmiştir;

وانما سميت حروف المد لامتداد
الصوت بها عند ساكن او همز

Hurûf-u meddin (uzatan harfler) diye isimlendirilmelerinin sebebi, sesin, hemze veya sakin bir harfe uğramaları durumunda, bu harfler sebebi ile med olunmasıdır.

Lügatte; menetmek ve kısaltmak anlamlarına gelen kasr, meddin zıddıdır.⁹¹ Bu ifade, sebeb-i med dolayısıyla bir eliften fazla uzatılması gereken harf-i med veya harf-i lîn'den o ziyade meddin atılması durumu için ifade edildiği gibi meddi tabiî'nin ortadan kaldırıldığı durumlar içinde ifade edilmektedir.⁹²

Medlerin şemasal olarak gösterimi şu şekildedir:⁹³

el-Hey'etü'l-Mürsiyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1394/1974), 1: 96; 'Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân el-Herevî, *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, (Mısır: 1948), 45; Mehmed Zihni Efendi. *el-Kavlü's-sedîd fi 'ilmi't-tecvîd*, (İstanbul: 1316),42; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 201.

⁸⁹ Arslan, *Risâle-i tecvîd*, 5a.

⁹⁰ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

⁹¹ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, II: 630.

⁹² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 202.

⁹³ Tuğral, Rahim. *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*. (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 21.

Med Harfi

Vâv Yâ Elif

ء ا ي و

Med Sebebi

Hemze-Sükûn

Harekeli olan elif Harekesiz harf

ء ف ا ا ء

Lâzım sükûn-Ârız sükûn

وَقْفًا ثَابِتٌ وَضَلًّا سَاقِطٌ وَقْفًا وَ وَضَلًّا ثَابِتٌ

İşareti cezim ve şeddedir. Telâffuzda işareti ise ء ء ء dir.

Medd-i Tabîi

Medd-i tabîi asıl ve doğal med olarak da bilinmekte olup zıddı kasr'dır. Bir kelimedede hurûf-u medden (واو يا الف ten) biri olup sebab-i medden (hemze yahut sükûndan) biri olmazsa medd-i tabîi olur. أَبَدًا، تَوَابًا، misallerinde olduğu gibi. Medd-i tabîinin hükmü, müttefekun aleyh olduğu için bir elif uzatılması vaciptir. Şa'bân b. Mustafa bir elif miktarını iki kere ءء diyecek kadar veya bir parmak kaldıracak kadar uzatmaktır, şeklinde tarif etmiştir.⁹⁴ O, medd-i tabîinin ne olduğu ile alakalı şu Arapça ifadeyi eserinde zikretmiştir;

⁹⁵ وانما سمي المد الطبيعي طبيعيا لكون العرب جبلت عليه

Hurûf-u med kelime içerisinde ekseri olarak görünür halde yazılırken وَلَهُ، وَئِنَّهُ، بِهِ، وَلَهُ benzeri kelimelerde gizli olarak yani takdiren gelmektedir.⁹⁶

Medd-i Tabîi = Med harfi + sebab-i meddin olmaması durumudur.

Misali: شَهِيدٌ ، يُثْمِنُونَ ، هَذَا ، إِنَّهُ ، دَاوُدَ ، وَ كُتِبَهِ وَ رُسُلِهِ

Bir elif miktarı, tilaveti bakımından; iki hareke miktarı, elif lafzını heceleyerek telaffuz edecek bir süre ve iki hece miktarı kadardır. Mûsikî yönünden ise bir parmak kaldıracak kadar, bir vuruşluk zaman dilimi ve bir dörtlük zaman dilimi miktarıdır.

⁹⁴ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

⁹⁵ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

⁹⁶ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 207.

Medd-i Lâzım

Eğer harf-i medden sonra sebab-i med sükûn olup, o sükûnda aslî-lâzımî olursa medd-i lâzım olur. Sükûnu lâzım: Durulduğunda ve geçildiğinde sâbit olan sükûndur. Bu sükûnun müşeddet veya muhaffef olması medd-i lâzıma bir zarar vermez.

Medd-i Lâzım: Med harfi + med sebebidir (sükûn-i lâzım).

Medd-i lâzım harfte bulunan med ve kelimedede bulunan med olmak üzere iki grupta incelenir:

1. Kelimedede bulunan med iki gruba ayrılmaktadır:

a. Medd-i lâzım kelime-i müsakkale: خَاصَّةُ الْحَاقَّةِ تَأْمَرُونِي

b. Medd-i lâzım kelime-i muhaffefe: آثْنُ

2. Harfte bulunan med iki gruba ayrılmaktadır:

c. Medd-i lâzım harf-i müsakkal: طَا سَيِّمِمْ (طَسَمَ) 'in sîni ve آلف لَامِيمِمْ (آلَمَ) 'in lâmi gibi.

d. Medd-i lâzım harf-i muhaffef: رَا آلف لَامِمْ (رَا) 'nın lâmi, يَا سِينِمْ (يَسَ) 'nin sîni ve نَ (نُونُ); (قَ) قَافِ 97

Medd-i Lâzımın Hükümü: Tüm kıraat âlimleri medd-i lâzımı dört elif miktarı uzatırlar. Kıraat âlimlerinden Âsım'ın râvisi olan Hafs, medd-i lâzımı dört elif miktarı med ettiği gibi buna ek olarak hem medd-i munfasılı hem de meddi muttasılı dörder elif miktarı uzatmıştır. Buna delil olarak:

يمد بقدر الخمس ورش وحمزة، والرابع نجم، والثالث رضى كل، والثنين بر دارم حامد وذا مراتب مد جاء

98 İfadeleri sunulmuştur.

Eserin bu kısmında Şa'bân b. Mustafa, İmâm-ı Hafs hakkında bilgilere ve şu ifadelerle yer vermiştir. Kendisinin adı Hafs, babasının adı Süleyman, dedesinin adı ise Muğire'dir. Kûfe şehrinde Esed kabilesine mensuptur. Sanatı Bezzâzdır. O, 91 tarihinde doğmuş, 180 tarihinde vefat etmiştir. Buna göre yaşı doksandan bir eksiktir.⁹⁹

Medd-i Muttasıl

Kelime anlamı olarak Medd-i Muttasıl "birleşik-bitişik med" demektir.

⁹⁷ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, 21.

⁹⁸ Arslan, *Risâle-i tecvid*, 6a-6b; Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

⁹⁹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

“Bu medde neden muttasıl med denilmiştir” diye sual olunursa, efrâdını cami ağyârını mani şu tanım yerinde olacaktır: Eğer bir kelime içerisinde öncelikli olarak harfi med, sonrasında da sebab-i medden hemze bulunursa medd-i muttasıl olur.¹⁰⁰ Misali: ملاءكة، إذآءاء، هؤلاء gibi. Müellif هؤلاء kelimesinde önemli gördüğü bir husus hakkında izahata gitmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: هؤلاء lafzında هؤ kısmı munfasıldır.¹⁰¹ Her ne kadar birleşik olarak yazılmış olsa dahi ه ayrı هؤلاء ayrı kelimelerdir. Medd-i muttasılın hükmü ise müttetekun aleyh olduğu için meddi vaciptir. Ancak vacip olan kısım, iki elif miktarıdır.¹⁰² Bazı kaynaklarda medd-i muttasılın tabîi med üzerine ziyade edilerek med edilmesinin sebepleri şu şekilde açıklanmıştır:

- a. Yapı bakımından huruf-u med güçsüz ve gizlidir. Ancak hemze, sıfatı bakımından kuvvetli ve mahreci dolayısıyla okunması zor olan bir harftir. Bu sebeplere binaen, hemze kendisinden önceki güçsüzlüğü takviye etmesi dolayısıyla tabîi medde ziyade yapılır.
- b. Tecvîdin tarifinde her harfin hakkını vererek okumak kaydına istinaden sıfatları içerisinde şiddet ve cehr gibi güçlü vasıfları barındıran bu harfin hakkını verebilme adına ziyade med eklenir.
- c. إذآءاء ve benzeri kelimelerin özellikle hadr usulü kıraati esnasında her iki harfin zat ve sıfatlarında noksanlık olmaması ve daha hususi bir sebep olan hemzenin tilâvetten düşmemesi adına tabîi med üzerine ziyade med ile tilâvet olunur.¹⁰³

Kırâat İmamlarının medd-i muttasılı med mertebeleri;

1 elif: tilâvet eden yoktur.

2 elif: Kâlûn, Ebû Amr, İbn Kesîr, Ya'kûb, Ebû Ca'fer.

3 elif: Kisâî, İbn Âmir, Halef.

4 elif tilâvet eden: Âsım.

5 elif: Verş, Hamza.

Âsım kırâatine göre dört elif miktarı uzatılarak okunur. Ancak hızlı okumalarda iki elif miktarı uzatılarak okunabilir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁰¹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁰² Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁰³ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 54; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 257.

¹⁰⁴ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 25.

Medd-i Munfasıl

Kelime anlamı olarak medd-i munfasıl “ayrı med” demektir. “Bu medde neden munfasıl med denilmiştir diye sual olunursa”, şu tanım yerinde olacaktır: Eğer hurûf-u medden sonra sebeb-i med (fazla uzatmayı gerektiren sebeplerden) hemze olup başka kelimelerde vâki olsalar medd-i munfasıl olur.¹⁰⁵ اعطيناك انا, انزلناه انا, يا ايها gibi. Medd-i munfasılın hükmü, kıraat âlimlerinden bazıları med (uzatıp) edip, bazıları kasr (uzatmadıkları) ettikleri için ve daha klasik bir ifade ile med hususu muhtelifün fih olduğundan, meddi caizdir. Burada “caizdir” ifadesini izah etmek gerekmektedir. Çünkü tecvîd ilminde caizdir hükmünü öğrenen çoğu kişi “istediğin gibi okuyabilirsin” tarzında bir anlayışa sahip olabilmektedirler. Hâlbuki iki değişik anlam ifade eden caiz vardır.

1. Kıraat âlimlerinin medler hususundaki farklı görüşlerine binaen ortaya konan cevaz,
2. Bağlantılı olduğu mevzuda her türlü tilâvete izin verilmesinden doğan cevazdır.¹⁰⁶

Medd-i munfasıl konusundaki “caiz”in anlamı, “Kıraat âlimlerinin medler hususundaki farklı görüşlerine binaen ortaya konan cevaz”dır. Bunun anlamı hangi kıraat âliminin okuyuşu icra ediliyorsa, onun kaide ve kurallarına uyulmasının caiz olması demektir.

Med harfinin hat olarak zahiren yazılıp görüldüğü yerler olduğu gibi her ne kadar tilâvette olsa da yazılıştaki olmadığı yani mukadder olduğu yerlerde vardır. Müellif Şa'bân b. Mustafa, eserinde bu hususu şu şekilde izah etmektedir. “Ve dahî harf-i meddin vâv-ı mukadder yahut yâ-i mukadder olduğu durumlar vardır. Vâv'a misal: ان اخلده ماله ان gibi. Yâ'ya misal: وما ال به يكذب”¹⁰⁷

Kirâat imamlarının medd-i munfasıl med mertebeleri;

1 elif: İbn Kesîr, Ebû Ca'fer, Kâlûn, Ebû Amr, Ya'kûb.

2 elif: Dûrî (Ebû Amr'in râvîsi), Kâlûn.

3 elif: Halef, İbn Âmir, Kisâî.

4 elif: Âsım.

¹⁰⁵ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁰⁶ Tuğra *Kur'ân Tecvîdi*, 1-26.

¹⁰⁷ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

5 elif: Hamza, Verş.

Medd-i munfasıl, kıraati Âsım ve râvîsi Hafs'a göre dört elif miktarı med ederek tilavet edilir. Âsım kırâatine göre dört elif miktarı uzatılarak okunur. Hızlı okumalarda bir elif miktarı uzatılarak okunabilir. Hadr usu-lü okuyuşlarda ise bir elif miktarı med edilerek okunabilmektedir.

Medd-i Ârız

Med harfinden sonra sebab-i med (fazla uzatmayı gerektiren sebeplerden) sükûn vâkî olup, bu sükûn da ârızî olursa medd-i ârız olur.¹⁰⁸ Müellif, ârızî sükûnu “sonradan gelen şeye derler” diye tarif etmiştir.¹⁰⁹ Yani vakfedildiğinde hâsıl olan (ortaya çıkan), ancak vasl halinde sâkıt olan sükûndur.¹¹⁰ Bir kelime üzerinde, gerek nefes yetmemesi veya Secâvend sebebi ile gerekse âyet sonu olmasından dolayı vakfedildiğinde çoğunlukla kelimenin son harfi cezimli olarak (sükûn ile) tilâvet olunur ki buna sükûn-u ârız denir.¹¹¹ Misal: *مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ، نَسْتَعِينُ* gibi. Medd-i ârızın hükmü, medd-i ârızın meddinin câiz olmasıdır. Yani bir elif, iki elif, üç elif, dört eliften herhangi biriyle tilâvet, okuyuş hızına göredir. Ancak buradaki cevaz, bahsi geçen “muhtefün fih” yani kıraat 3alimlerinin med hususunda aralarında meydana gelen ihtilaftan doğan cevaz değil; ruhsat ve ibâha¹¹² türündendir.¹¹³ Tertilde dört, tedvirde üç veya iki had-rda ise bir elif miktarı med ederek tilâvetin tercih edilmesi hususunda okuyucu serbest bırakılmıştır.

Ârızî sükûnlu medlerin kaç vecih olarak tasnif edileceği yine o kelimenin son harfinin harekesi belirlemektedir. Konunun izahatına geçmeden önce şuna değinmek gerekir ki medd-i ârızda, vecih kelimesi “sükûn-u ârızlı kelime, kaç türlü kaç çeşit okunabilir?” anlamına gelmektedir. Ancak konuya tam vâkif olamayan veya tecvîd ilmine yeni başlamış kardeşlerimiz “kaç vecih câizdir” denildiği zaman, “kaç elif miktârı med olunur” tarzında bir anlayışa sahip olmaktadır. Buna bağlı olarak “yedi vecih caiz olan ârızî medli” olan kelimelere de “yedi elif miktarı med olunur” demektedirler ki bu hatalıdır. Zira ne “elif” “vecih” anlamında ne de “vecih” “elif” manasındadır.

¹⁰⁸ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁰⁹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹¹⁰ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹¹¹ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 32.

¹¹² (İbahe) Sevab veya günah olmamak. Bir şeyin yasak ve haram olmaktan çıkması.

¹¹³ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 32.

1. Ârızî sükûn vâkî olan kelimenin son harfinin asıl harekesi üstün (fetha) olursa, üç vecih olarak tilâvet etmek câizdir. Tûl, tevassut, kasr. Bu lafızların meddi ârızdaki karşılığına gelince tûl, dört elif; tevassut: iki veya üç elif; kasr, bir elif miktarı uzatmak demektir. Böyle bir durumda üç muhtelif şekilde okunabilir. رَبِّ الْعَالَمِينَ örneğindeki gibi.
2. Yine ârızî sükûn vaki olan kelimenin son harfinin harekesi esre (kesra) olursa, dört vecih olarak tilâvet etmek caizdir. Yani dört muhtelif şekilde okunabilir.¹¹⁴ Tûl, tevassut, kasr ve ravm. Şa'bân b. Mustafa, burada ravmi şu şekilde Arapça tarifi ile birlikte zikretmiştir. Buna göre ravm için¹¹⁵ طلب الحركة بصوت خفى المiktari uzatılmakta f gizli avaz(ses) ile harekeyi talep etmeye derler. Revm bir eli¹¹⁶ Misali: يوم الدين gibi.
3. Ârızî sükun vaki olan kelimenin son harfinin harekesi ötre (zamme) olursa yedi vecih caizdir. Yani bu durumda yedi muhtelif şekilde okunabilir. Tûl, tevassut, kasr, ravm, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm. Misali: نستعين gibi. İşmâm انضمام الشفتين بعد السكون¹¹⁷ ise sükûndan sonra, (harfin harekesinin ötre olduğunu belirtmek için) dudakları kapatmayıp ileri uzatmak demektir.¹¹⁸

Medd-i Lîn

Sözlük anlamı “yumuşak¹¹⁹ med” demek olan medd-i lîn; harf-i lîn den sonra sebab-i med sükûn vâkî olursa medd-i lîn olur.¹²⁰ Misali: والصيف، من نجدين، خوف، gibi. Şa'bân b. Mustafa harfi lîn'i Arapça olarak şu şekilde tarif etmiştir: و حروف اللين واو وياء سكتا وانفتحا ما قبلهما و انما سمي بذلك النهما يخرجان في اللين وعدم كلفة على اللسان

Vâv ve yâ sâkin olup kendilerinden önceki harfin harekesi ötre olursa harf-i lîn olur. Medd-i lîn'in hükmüne gelince, medd-i lîn'in hükmü, kıraat âlimlerince med hususunda farklı görüşlerin olması sebebiyle câizdir. Medd-i ârızda olduğu gibi medd-i lîn'de de tûl, tevassut, kasr ve ravm caizdir.

¹¹⁴ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹¹⁵ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹¹⁶ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 34; Arslan, *Risâle-i Tecvîd*, 6a-6b.

¹¹⁷ Şa'bân b. Mustafa Efendi'nin, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 372, 2a'da bulunan nüshasında işmâmın tarifi yapılırken “انضمام” yerine “انضمام” ifadesi kullanılmıştır.

¹¹⁸ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a; Arslan, *Risâle-i tecvîd*, 6a-6b.

¹¹⁹ Kâmûs Tercümesi, 4: 755.

¹²⁰ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

2.5.8. Tenvîn ve Sâkin Nûn

Tenvîn lafzının sözcük anlamı; “nûn”lamak¹²¹ veya nûn gibi okumak¹²² demektir. Terim anlamı ise iki üstün, iki esre, iki ötre diye tarif edilen (اُ اُ) ve yalnızca isim cinsinden olan kelimelere dâhil olan tenvîn ve bir kelimeyi cezimli bir “nûn” ile bitirmek diye ifade edilmektedir. Diğer bir hususiyeti ise sadece kelime sonlarına gelebilmesi ve o kelime üzerinde durulduğunda okunmayıp sadece vasl halinde tilâvete yansımadır.¹²³ Şa‘bân b. Mustafa, eserinde tenvîni Arapça bir ifade ile şu şekilde tarif etmiştir:¹²⁴ التنوين نون ساكنة تثبت لفظاً لاخطاً ووصل لا وقفاً ومتطرفة لا متوسطة وتكون في السماء لا في الأرض. Misali: صَابِرًا = صَابِرُنْ, شَاكِرًا = شَاكِرُنْ. Misali: *-+*+الافعال gibi.

Bu ilmin tâlibi olanlar şu hususu asla unutmamalıdır. Sâkin nûn ve tenvînin olduğu yerde kesinlikle bir tecvîd kuralı bulunmaktadır.¹²⁵ Bu minvalde meydana gelen tecvîd kuralı tenvîn ve nûn’u sâkinin hemen sonrasında bulunan harfe göre değişiklik arz etmekte olup, olmazsa olmazı diye tabir edeceğimiz konular şunlardır: İdgâm, ihfâ, izhâr ve iklâb.

Ğunne

Mim ve nûn (م, ن) harflerine özel lâzımî bir sıfat olan ğunne: Genizden söylemek, sesin burundan gelmesi¹²⁶ ve inilti anlamlarına gelmektedir.¹²⁷ Her iki harfte de ğunnenin açığa çıkabilmesi için bu harflerin sakin-cezimli olmaları gerekmektedir. Eğer üç harekeden her hangi biriyle müteharrik olurlarsa ğunne kâmil¹²⁸ anlamda tilavet olunamayacaklardır.¹²⁹ Tecvîd istilâhında ise; Ğunne: صوتة يخرج عن الخيشوم. Ğunne: genizden (burundan) gelen ses demektir.¹³⁰

İhfâ

Kelime anlamı “örtmek ve birşeyin gizlenmesi”¹³¹ olarak lügat

¹²¹ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 161.

¹²² Tuğral, *Kur’ân Tecvîdi*, 45.

¹²³ Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), 162.

¹²⁴ Şa‘bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹²⁵ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 163.

¹²⁶ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 171.

¹²⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 220.

¹²⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 220

¹²⁹ Tuğral, *Kur’ân Tecvîdi*, 45.

¹³⁰ Arslan, *Risâle-i tecvid*, 7a

¹³¹ Kâmûs Tercümesi, 5: 755.

kitaplarında yer alan ihfâ ilm-i tecvîdde şu şekilde tarif edilmiştir:¹³²
الْأَخْفَاءُ: حَالَةٌ بَيْنَ الْأَظْهَارِ وَالْأَذْغَامِ غَارِيَّةٌ عَنِ التَّشْدِيدِ مَعَ بَقَاءِ الْعُنْ

Tilâvette “**Gunne izale edilmeksizin ve şeddelemeyerek, izhâr ve idgâm arası bir okuyuştur**”.¹³³ Tenvîn veya sâkin nûn şu on beş harften birine uğrarsa ihfâ olur.¹³⁴ صِفٌ ذَا، ثَنَا، جُودٌ، شَخْصٌ، قَدْ، سَمًا، كَرَمًا، صَعٌ، ظَالِمًا، زِدٌ، ثَقَا،¹³⁵ دُمٌ، طَالِبًا، فَتْرِي

İhfâ harfleri şunlardır: 136 “ت ث ج د ذ ز س ش ص ض ط ظ ف ق ك”. İhfânın hükmüne gelince kıraat âlimlerinin tamamı, ihfânın icrasının vacip, gunne getirmeninse lazım olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹³⁷ Şa’bân b. Mustafa, ihfânın icrası hususunda iki farklı hükmün olduğuna değinmiş ve bu hususu şu şekilde beyan etmiştir: “eğer tenvîn veya sâkin nûn ile ihfâ harfi bir kelimedede olursa hükmü âm olur.¹³⁸ Misali:، فِنَطَارًا يَنْظُرُونَ gibi kelimelerin hem vakf hem de vasl hallerinde ihfâ yapmak elbette vaciptir. Eğer ihfâ harfi ile tenvîn veya sâkin nûn ayrı ayrı kelimelerde olurlarsa hükmü hâs olur.¹³⁹ Misali:، وَفَتَحَ قَرِيبٌ gibi kelimelerde ihfânın icrası vasl yapmaya bağlıdır. Dolayısıyla vakf halinde ihfâ olmaz.¹⁴⁰

İzhâr

İzhâr sözlükte “**açığa çıkarmak, açıklamak, ortaya çıkarmak, birbirinden uzaklaştırarak iki harfin arasını açmak**” demektir.¹⁴¹ İlm-i tecvîddeki tanımı ise هو الانفصال تباعدا بين الحرفين “iki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak (nûn’u sâkin ve tenvînin ihfâ ve idgâm gibi engellere takılmaması adına dikkatli) okumaktır.¹⁴² Sâkin nûn veya tenvîn boğaz harfleri diye de tarif edilen ve şu beytin ilk harflerini oluşturan altı harfe، الله، حي، من اله غيره، وانحر، تُنْهون، (خالق، عدل، غني، هاد (ا، ح، خ، ع، غ، ه، عليم خبير gibi. İzhâr konusunun tilâvette icrası hususunda en fazla dikkat edilmesi gereken konu, tenvîn ve sâkin nûnun aslına uygun bir şekilde okunması olacaktır. İzhârın sebebi ise “çıkış yerleri olarak birbirine uzak

¹³² Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹³³ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 165.

¹³⁴ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹³⁵ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹³⁶ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 163.

¹³⁷ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹³⁸ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹³⁹ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁴⁰ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁴¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 294.

¹⁴² Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 167.

olan harflerin yan yana gelmesi”¹⁴³ olarak klasik tecvîd kitaplarında yer almaktadır. İzharın hükmüne gelince tüm kıraat âlimleri tarafından hurûf-u halk diye de tabir edilen izhâr harflerinden dört tanesinde (ا, ح, ع, ه) izhâr yapılması yönünde görüş birliği sağlanmış, ancak iki harfte (خ, غ) Ebû Ca‘fer ihfâ ile kıraat etmiştir.¹⁴⁴

İklâb

Sözlükte “çevirmek, döndürmek, bir harfi başka bir harfe dönüştürmek”¹⁴⁵ anlamlarına gelen iklâbın tecvîd ilmindeki tarifi şudur: Tenvîn yahut nûn-u sâkinden sonra bâ (ب) harfi gelirse iklâb olur. Açık ve anlaşılır bir ifade ile öncelikli olarak nûn-u sâkin veya tenvîn tam bir mîm (م)‘e dönüştürülür ve ihfâ yapılır, son olarak bâ harfi okunur. Misali سَمِيعٌ (م) gibi. Kıraat âlimlerinin tamamı sâkin nûn veya tenvînden sonra gelen bâ harfinin tam bir mîm harfine dönüştürülmesi hususunda ittifak ettikleri için vaciptir.¹⁴⁶ İklâbın tilâvet ânında icrâsı için dudaklar hafifçe birbirine değdirilir, ancak sert bir şekilde bastırılmaz.¹⁴⁷

2.5.9. İdgâm Bahsi

Kelime anlamı olarak, “herhangi bir şeyi, bir şey içerisine karıştırmak, idhâl etmek, katmak” anlamlarına gelen “ıdgâm”, tecvîd ilminde şu şekilde tarif edilmiştir: ادغام: ادخل احد الحرفين المتماثلين او المتجانسين او المتقاربين في الآخر yani: “iki tane birbirinin aynı (mütemâsil), veya aynı cinsten (mütecânis) veyahut birbirine yakınlığı olan (mütekârib) harften birincisini ikinciye katmaya (idhâl etmeye) idgâm denir”.¹⁴⁸ Tarfite geçen “idhâl” kelimesinden kastedilen şeddeli okumak demektir. Misaller: يُذْرِكُكُمْ - اِزْكَبْ مَعَنَا - اِكْمَعْنَا gibi. İdgâmın, müdgâm; sâkin olup kendisinden sonra gelen harfe idhâl edilen harf, mügamun fih; harekeli olup sâkin harfin kendisine idhâl edildiği (idgâm olayının kendisi üzerine cereyân ettiği) ikinci harf, olmak üzere iki rüknü vardır.¹⁴⁹ İdgâmlı ve idgâmsız olarak yukarda misaller verilmiştir. İdgâm: idgâm-ı bi‘lâ gunne, idgâm-ı misleyn, idgâm-ı

¹⁴³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 295.

¹⁴⁴ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 297.

¹⁴⁵ Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, 1: 444.

¹⁴⁶ Şa‘bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 177; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 305.

¹⁴⁷ Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 48.

¹⁴⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 280; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 231; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 175.

¹⁴⁹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 282.

maa'l gunne, idgâm-ı mütecâniseyn, idgâm-ı mütekâribeyn olmak üzere altı kısımdır. İdgâm yapılış tarzı olarak kendi içerisinde tam ve nâkıs diye de iki kısma ayrılır. Tam idgâm: müdgâmın, müdgâmın fih içerisinde zât ve sıfatıyla tamamen kaybolduğu idgâma denir. Misali: اِظْلَمُوا=اِظْلَمُوا gibi. Nâkıs idgâm müdgâmın, müdgâmın fih içerisinde zâtı ile kaybolup, ancak idgâm yapmaya mâni olmayacak sıfatının kalmasıyla kendisinin varlığı hissedilirse bu idgâm nâkıs idgâmdır. Misali: اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ gibi.

İdgâm mea'l-gunne

Kelime anlamı gunne ile idgâm demektir. Tenvîn veya nûn-u sâkin, idgâm mea'l-gunne harfleri diye klasik tecvîd kitaplarında yer edinen (يمنى و خَيْرَ يَرَهُ - خَيْرًا¹⁵⁰) harflerinden birine uğrarsa İdgâm mea'l-gunne olur. حَبْلٌ مَّمْسَدٌ - حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ gibi. Zikredilen misallerde de görüldüğü üzere tenvîn veya sâkin nûn, kendilerinden sonra gelen idgâm mea'l-gunne harflerine tam anlamıyla katılarak ve şeddeli bir şekilde tilavet olunmaktadır. İdgâm mea'l-gunne'nin hükmüne gelince, Şa'bân b. Mustafa eserinde, "İdgâm mea'l-gunne harflerinden mîm (م) ve nûn (ن) ile yapılan idgâmları gunneli olarak tilavetin hükmünün muttefekun aleyh olduğu için vacip, diğer yâ (ي) ve vâv (و) ile yapılan idgâmlarlarda ise muhtelifün fih olduğu için caizdir" diye zikretmiştir.¹⁵¹ Vâv ile yâ harfinde caiz olmasının sebebi bu iki harfte yapılan idgâmın nâkıs olmasıdır.¹⁵² Eğer vâv (و), yâ (ي) ile nûn-u sâkin bir kelimedede bulunurlarsa idgâm icra edilmez; zira ızhâr olur. Tecvîd ıstılahında bu konu ızhâr-ı kelime-i vâhide veya ızhâr-ı hâs diye adlandırılmaktadır.¹⁵³ Misali: قَوَّانٌ, صَوَّانٌ, دُنِّيَّانٌ, بُنِّيَّانٌ bu dört kelimedede Kur'ân'da idgâm olunmaz. Eğer idgâm yapılırsa Arapca'da bulunan قَوَّانٌ, صَوَّانٌ, بُنِّيَّانٌ, دُنِّيَّانٌ kelimelerine benzerlik olacağından idgâm yapılmaz.¹⁵⁴

İdgâm Bilâ-gunne

Kelime anlamı, gunne olmaksızın yapılan idgâm demektir. Nûn-u sâkin veya tenvînden sonra ر, ل harflerinden biri gelirse idgâm-ı bilâ gunne olur.¹⁵⁵ Yani tenvîn ve sâkin nûn, zât ve sıfatlarıyla bu harflere katılarak şeddeli ancak gunnesiz bir şekilde tilâvet olunur demektir.¹⁵⁶ Misalleri: مِرْبٌ مِنْ رَبِّكَ =, وَيَلٌ لِكُلِّ = وَيَلٌ لِكُلِّ gibi. Müellif bu kısımda idgâm-ı kâmil,

¹⁵⁰ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a; Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 49.

¹⁵¹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a; Arslan, *Risâle-i tecvîd*, 6a-6b.

¹⁵² Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁵³ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 48.

¹⁵⁴ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 48.

¹⁵⁵ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁵⁶ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 50.

mudgâm ve mudgâmun fih terimlerinden bahsetmiştir. Bu hususlar idgâm bahsinde açıklanmıştır. İdgâm bilâ-gunne'nin hükmüne gelince tüm kıraat âlimleri idgâm bilâ-gunne'nin icra edildiği (sâkin nûn yahut tenvînin lâm veya râ harflerinden birine uğradığı) yerlerde, bu idgâmın gunnesiz olacağı hakkında görüş birliğine varmışlardır.¹⁵⁷ Ancak Nâfi, Ebû Amr, İbn-i Âmir, Âsım, İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer gibi, nûn-u sâkinin lâzımî sıfatı olan gunneyi terk etmeyerek idgâmın nâkis olduğu hükmüne varan kıraat âlimleri de vardır.¹⁵⁸

İdgâm-ı Misleyn

Kelime anlamı olarak idgâmın hem tanımı hem de kısımları geride zikredildi.¹⁵⁹ Misleynin tarifi:

مَا اتَّخَدَا مَخْرَجًا وَصِفَةً yani "mahreçleri ve sıfatları aynı olan harfler" demektir.¹⁶⁰ Bu durumda idgâm ile misleynin ortak tanımı şu şekildedir: ادغام المثلين ما اتخدا مخرجاً وصفةً¹⁶¹ yani "çıkış yerleri (mahreçleri) ve sıfatları aynı olan iki harften önceki sâkin ikincisi harekeli olduğu halde birbirine uğrarsa, birinci harf ikinci harfe idgâm edilir.¹⁶² مِنْ نَارٍ عَلَيْهِمْ مُؤَصَّدَةٌ gibi.¹⁶³ Nûn, sâkin nûn'a uğrasa hem idgâm-ı misleyn hem de idgâm-ı mea'l gunne olur.¹⁶⁴ İdgâmı misleynin tilavet ânında icrası hususunda tüm kıraat âlimleri ittifak etmişlerdir. Buna göre birinci harf, ikincisine idhâl edilerek (katılarak) şeddeli gibi okunur.¹⁶⁵ Şa'bân b. Mustafa, bu bilgileri verdikten sonra sâkin mîm'in halleri hakkında şunları zikretmiştir: "Mim-i sâkin, mîm (م) harfine uğrasa idgâm-ı misleyn olur, bâ (ب) harfine uğrarsa ihfâ olur, sair (diğer) hurûfa (harflere) uğrarsa izhâr olur, vâv (و) ile fâ (ف) harflerine uğrarsa izhâr-ı şefevî olur."¹⁶⁶ İdgâm-ı misleyn bahsinde kâmil ve nâkis idgâm kavramları geçerlidir. Şöyle ki nûn ve mîmde idgâm nâkis, diğer tüm harflerde kâmildir.¹⁶⁷ Tüm bu verilerden sonra "Ne kadar

¹⁵⁷ Şa'bân, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁵⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri*, 301; İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Mukaddimetü'l-Cezerî* (İzmir: 1883), 2: 23-24

¹⁵⁹ İdgâm bahsine bk.

¹⁶⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri*, 301.

¹⁶¹ Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 53.

¹⁶² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri*, 285.

¹⁶³ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁶⁴ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁶⁵ Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 53.

¹⁶⁶ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁶⁷ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

şeddeli harf varsa tamamı idgâm-ı misleyndir”¹⁶⁸ şeklindeki bilgiyle konu tamamlanmıştır.

İdgâm-ı Mütecâniseyn

Kelime anlamı olarak İdgâmın tarifi geride zikredilmiş ve konuyla alakalı tafsilatlı izah yapılmıştır.¹⁶⁹ Mütecâniseyn harfin tanımı şöyledir: *ما اتحدوا مخرجاً واختلفاً صفةً* olan harftir.¹⁷⁰ Her iki kelimenin birleşiminden ortaya çıkan ortak tanım ise *ما اتحدوا مخرجاً واختلفاً صفةً* yani sıfatları farklı, mahreçleri (çıkış yerleri) aynı olan iki harfin birbirine idgâmıdır.¹⁷¹ Hafs rivayetine göre birbirine idgâm edilen bu harfler, üç mahreçte toplanmıştır.

1- ذ-ط: Bu harfler dil ucunun üst ön dişlerin etlerine değmesiyle çıkar.¹⁷² Misali: *ما عبدتم لاءن بسطت* gibi.

2- ث-ذ-ظ: Bu harfler Kur’ân’da peltek harfler diye de isimlendirilmektedir. Çıkış yerlerine gelince dil ucunun ön dişler arasından biraz dışarı çıkarılmasıyla *ذ-ظ* harfleri seslendirilmektedir.¹⁷³ Misali: *اذ يلهث ذلك - اذ ظلموا - اذ ظلمتم* gibi.

3- م-ب: Bu iki harf, dudakların birbirine değmesiyle çıkar.¹⁷⁴ Kur’ân’da bir tane örneği vardır, *يا بني اركب معنا*

İdgâm-ı mütecâniseynin hükmü vaciptir. Şa’bân b. Mustafa, bu konuda dahi kâmillik ve nâkısılık olduğunu eserinde zikretmiş ve şu ifadeleri kaleme almıştır:

1- Eğer idgâm olunan her iki harf de ince veya birinci harf ince ikincisi kalın olursa idgâm kâmindir. Misali: *ما عبدتم - قالات طاءفة* gibi

2- Eğer birinci harf kalın, ikincisi ince olursa idgâm nakıstır. Misali: *ما عبدتم بسطت* gibi.¹⁷⁵

Müellif idgâmın aşamalarını şu şekilde tarif etmiştir: *قلب الطاء الساكنة تاءً*.¹⁷⁶ Yani sâkin olan tâ (ت) harfi, tâ (ط)

¹⁶⁸ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁶⁹ Bk. İdgâm bahsi

¹⁷⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 285.

¹⁷¹ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁷² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 286.

¹⁷³ Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 57.

¹⁷⁴ Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 53.

¹⁷⁵ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁷⁶ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

harfine döndürülür (çevirilir). Daha sonra karşılık olarak gelen tâ (ط) harfi aslî tâ (ط) harfine idğâm edilir. Ve diğerleri bu tarife mukayese edilir.¹⁷⁷

İdgâm-ı Mütেকâribeyn

Kelime anlamı olarak idğâmın tarifi geride zikredildi.¹⁷⁸ Mütেকâribeyn: ما تقربا مخرجا أو صفةً أو مخرجا وصفة. Yani “birbirine mahreçleri veya sıfatları yahut hem sıfatları hem de mahreçleri itibariyle yakınlığı olan iki harfe” denir.¹⁷⁹ İdgâm-ı mütেকâribeyn kelimesinin tecvîd ıstılahında tanımı ise şöyledir: Yan yana gelmiş mütেকârib iki harften birincisi sâkin, ikincisi mütetarrik (harekeli) olursa, sâkin harf harekeli harfe idğâm edilir.¹⁸⁰ İdgâm- mütেকâribeyn harfleri iki mahreçte toplanmıştır.¹⁸¹

1. لام – را: bu iki harfin hem mahreç hem de sıfat yönünden yakınlığı vardır. Şöyle ki mahreçlerdeki yakınlık; dil ucunun üst damağa değmesiyledir. Sıfatlardaki yakınlık ise terkîk infitâh, istifâle ve cehr gibi sıfatları ortak olarak kendilerinde bulundurmaları ile dir.¹⁸² Misali: بل رفعه الله – بل رفعه الله gibi. Âsım kıraatinde, lâm ve râ harfinin idğâm edilebilmeleri için lâm harfinin râ harfinden önce gelmesi gerekmektedir. Aksi takdirde idğâm gerçekleşmeyecektir.¹⁸³ Kur’ân’da bir yerde bunun istisnâsı vardır, بل ران. Âsım kıraatinde, Mutaffifin sûresinde bulunan bu âyette sekte yapıldığı için idğâm edilmez.¹⁸⁴ Bu husus sekte bahsinde açıklanacaktır.
2. ق – ك: Bu iki harfin hem mahreç hem de sıfat yönünden yakınlığı vardır. Şöyle ki mahreçlerdeki yakınlık; dil kökü ile karşısı olan üst damaktadır. Sıfatlardaki yakınlık ise inftâh, ismat ve şiddet sıfatlarını ortak olarak kendilerinde bulundurmaları sebebiyledir. Bu konu ile alakalı Kur’ân’da bir örnek vardır ki o da الم نخلقكم ifadesidir.¹⁸⁵

İdgâm-ı Şemsiyye

Arap alfabesinde bulunan yirmi sekiz harften on dördü şemsi harflerdir. Bunlar; ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن harfleridir. Tecvîd ıstılahında, lâm-ı

¹⁷⁷ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁷⁸ Bk. İdgâm bahsi

¹⁷⁹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 287.

¹⁸⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 287.

¹⁸¹ Şa’bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁸² Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 58.

¹⁸³ Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 58

¹⁸⁴ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 288.

¹⁸⁵ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 288.

târif diye isimlendirilen elif ve lâm ال harflerinden sonra bu on dört harf gelirse idgâm-ı şemsiyye olur. Klasik tecvîd kitaplarında bu on dört harf şu beyitle zikredilmiştir; تب ثم دع ذنبا رمي زد سمعت شم صدر ضيف طاب ظن له نعم .

Bu idgâma şemsiyye denilmesinin sebebi; güneş doğduğu zaman, yıldızların kaybolması gibi, lâm-ı tarifte bu harflere uğradığında yıldızlar gibi kaybolduğu içindir.¹⁸⁶ Hükümü ise vaciptir.¹⁸⁷ İdgâm-ı şemsiyyenin idgâm-ı kâmilidir.¹⁸⁸ الشمس - والناس gibi. Bâzı kelimeler vardır ki lam'ları aslî harflerinden olduğu için kendilerinde idgâm-ı şemsiyye hükümü icra edilmez.¹⁸⁹ Misaller: - فالتقى - الماء - يوم التقى الجمعان - فالتقمه - فالتقى - فالتقى - فالتقى - فالتقى .

2.5.10. İzhâr-ı Kameriyye

Şemsî harflerden geriye kalan on dört harf (ا ب ج ح خ ع غ ف ق ك م و ه ي), izhâr-ı kameriyye harfleridir. Lâm-ı tariften (elif lâm ال) sonra bu on dört harften biri gelirse izhâr-ı kameriyye olur.¹⁹⁰ Misal: والعصر العالمين gibi. İzhâr-ı kameriyye denilmesinin sebebi; ay doğduğu zaman yıldızların kaybolmadığı gibi lâm-ı tarif de bu on dört harfe uğradığı zaman kaybolmayıp cezimli bir şekilde okunmasıdır (açığa çıkmasıdır).¹⁹¹ İzhâr-ı kameriyenin hükümü, müttefekun aleyh olduğu için vaciptir. Bazı kelimeler vardır ki lâm'ı kelimenin aslından olduğu için bunlara izhâr-ı kameriyye denilmez. Misal: المهكم gibi.¹⁹²

2.5.11. Kalkale

Kelime anlamı olarak “kalkale” hareket ettirmek, kımıldatmak, depreştirmek ve oynatmak manalarına gelmektedir.¹⁹³ Tecvîd ıstılahında ise “تقلقل المخرج حتى يسمع له نبرة قوية” mahrecin, kuvvetli bir ses duyuluncaya kadar kımıldamasına (hareket etmesine) denir.¹⁹⁴ Kalkale harfleri beş tane dir. Bunlar; ج د قطب ج د harfleridir. Bu beş harften bir kelime ortasında cezimli olursa, kelime âhirinde (sonunda) hem cezimli olup hem de o kelime üzerinde vakf yapıldığı zaman cezimli olarak vakıf yapılırsa gerçekleşir.

¹⁸⁶ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁸⁷ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁸⁸ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁸⁹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁹⁰ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁹¹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁹² Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

¹⁹³ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 68.

¹⁹⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 211.

Misali: **كَانَ - حَاجَجْتُمْ - بِالْقَسْطِ** gibi.¹⁹⁵ Kalkale iki durumda yapılmaz Bu iki hal şunlardır:

1. Kalkale harfleri harekeleri olduklarında,
2. İdgâm yapılması gereken bir kelimedede harf-i kalkale, birinci harf (yani müdgâm) olursa; idgam icra edilir, kalkale terk edilir.¹⁹⁶

2.5.12. Rânın Hükümü

Arap alfabesindeki harfler, telaffuz edilmeleri bağlamında ya kalın ya da ince olarak seslendirilirken râ harfi, bulunduğu konuma göre her iki şekilde de okunabilmektedir.¹⁹⁷

Râ harfi kelimedede meftûh yahut mazmûm olarak bulunursa tefhîm ile okunur. الرحمن الغفور

Râ harfi meksûr olarak bulunursa terkîk ile okunur. صدور مشركين

Râ harfi sakin ise makablinin harekesine göre seslendirilir. Bu duruma göre râ sakin, mâkabli meftûh yahut mazmûm olursa tefhîm ile okunur. الفرقان من مرقدنا

Râ, sakin olup mâkabli de sakin olursa bu durumda sakine itibar olunmayıp makablinin de evvelindeki harfin harekesine göre seslendirilir. Lakin mâkablinde bulunan harf, lîn harfi ise bu durumda lîn harfi dikkate alınarak sadece terkîk ile okunur. خير طير سير. Zira lîn'in rikkat ile iltisâkı vardır ve terkîk okunur ve mâkabli yâ'dır. **Yâ ise kesra menzilesindedir ki bu cihet itibarıyla de terkîk ile okunur.**

2.5.13. Lafzatullah

Lafzatullah lâminin mâkabli meftûh yahut mazmûm olursa lâm, tefhîm ile okunur. والله نصر الله gibi.

Lâkin mâkabli meksûr olursa terkîk ile okunur. لله بالله gibi.¹⁹⁸

2.5.14. Zamir

Tecvîd ilminde zamir kelimesi, müfred, müzekker, gâib'in karşılığı olan (◌) zamirini ifade eder ki bu zamir, hâ-i kinâye adıyla da mâruftur.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a; Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 68.

¹⁹⁶ Tuğral, *Kur'ân Tecvîdi*, 68.

¹⁹⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 243.

¹⁹⁸ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 18b.

¹⁹⁹ Arslan, *Risâle-i tecvîd*, 10b.

Eğer zamiri müfredin evveli harekeli ise o durumda zamir sıla ile seslendirilir. به انه gibi. يرضه kelimesinde sıla yapılmaz zira bu kelimenin aslı يرضاه dur. Kezâ نفقه لم يته kelimelerinde de sıla yapılmaz Zira buradaki (ه) harfi de zamir olmayıp kelimenin aslındandır.

Zamiri müfredin mâkabli sakin olursa bu durumda sıla yapılmaz. عليه gibi. فيه مہانا kelimesi ise bu maddenin istisnâsıdır.²⁰⁰

2.5.15. Sekt

Sekte, lügatte, sözü kesmek, susmak anlamındadır.²⁰¹ Tecvîd ilminde ise قطع الصوت دون النفس Nefes almaksızın sesin kesilmesidir.²⁰²

Kur'ân'da dört yerde gelir:

Biri sûre-i Kehf'teki عوجا قيما ,

Biri sûre-i Yâsîn'deki من مرقدنا هذا ,

Biri sûre-i Kiyâme'deki من راق ,

Biri sûre-i Mutaffifîn'deki بل ران كلا ifadesidir.

Sekte ile vakf arasındaki fark; sektede nefes alınmayıp vakfta nefes alınmasıdır.²⁰³

2.5.16. Vakf

Vakf, ister tenvînli ister tenvînsiz olsun kelimenin son harfini sakin kılmaktır. Fakat tenvîn meftûh olursa elif ile vakf olunur. عذابا الیما gibi. Bununla birlikte meftûh tenvîn, tâ-i kert üzerinde bulunursa tâ harfi hâ ile okunur. كلمة طيبة.²⁰⁴

Kur'ân'da ط harfi, ق ve ل harflerinin olduğu yerler mutlak vakıftır ve durmağa işarettir. Yani mâbadinden bed' olunursa manaya muvafık olur. ج olan yerde durmak câizdir. م harfinde durmak ise vakfin zayıf olmakla beraber câiz olduğuna işarettir.

2.5.17. Teshîl

Lügatte kolaylaştırma ve yumuşatma gibi manalara gelmektedir. İstılahta ise ardışık olarak gelen iki hemzeden ikincisini, seslendirmede

²⁰⁰ Arslan, *Risâle-i Tecvîd*, 10b.

²⁰¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, 2:44.

²⁰² Şa'bân Efendi, *Risâle*, 19b.

²⁰³ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 19b.

²⁰⁴ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 19b.

kolaylık olsun için hemze ile elif yahut yâ yahut vâv arasında bir ses ile okumaktır.²⁰⁵

Kur'ân'da Hafs'ın yedi yerde teshîli vardır:

İkisi الذكرين kelimesindedir. Bu kelimeyi medd-i lâzım ile okuduktan sonra ikinci vecih olarak teshîl ile de okur.

İkisi آلان kelimesindedir. Bu kelime de aynı şekilde الذكرين kelimesi gibi evvela medd-i lâzım sonra teshîl edilir.

Biri de sûre-i Enfâl'dedir, lâkin buradaki آلان de med vechi yoktur.

Biri قل الله اذن لكم kelimesindedir.

Biri الله اذن لكم kelimesindedir.

2.5.18. İmâle

Lügatte, eğmek ve meylettirmek gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise fethayı kesreye, elifi ise yâ'ya meylettirerek seslendirmektir.

Hafs'ın yalnızca بسم الله مجريها deki مجريها kelimesinde imâlesi vardır.²⁰⁶

2.5.19. Hâ-i Sekt

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı özel kelimelerin ahirine seslendirme esnâsında zâfiyet ve hâlel gelmemesi gayesiyle (ه) harfi ziyade edilir ki bu hâ'ya "hâ-i sekt" denir.

Kur'ân'ı Azîm'de hâ-i sekt, dokuz yerde mevcuttur:

Biri sûre-i Bakara'da: يبتسنة لم

Biri sûre-i En'âm'da: هم اقتده فبهدا

Sûre-i Hâkkah'da altı yerde: كتابيه اني ظننت اني ملاق حساييه يا ليتني لم اوت كتابيه: ولم ادر هاؤم اقرؤا

ما حساييه ما اغني عني ماليه هلك عني سلطانيه

Biri sûre-i Kâriah'da: ما هييه

Hâ-i sekt vakfen de vaslen de hâ-i sâkinedir, tâ değildir.²⁰⁷ كتابيه ile حساييه kelimelerindeki hâ-i sekt, müttfefekun aleyh olduğu için vâcip, bâkîsi ise muhtelefün fih olduğu için câizdir.²⁰⁸

²⁰⁵ Hamza Miskin (Hamza Hüdâyi), *Tecvid-i edâiyye* (İzmir: 1301), 33.

²⁰⁶ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 20b.

²⁰⁷ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 20b.

²⁰⁸ Arslan, *Risâle-i Tecvid*, 11b.

2.5.20. İşmâm

Lügatte koklamak manasındadır.²⁰⁹ İstilahta ise الاشمام انضمام الشفتين بعد السكون işmâm, sükûnun akabinde dudakları yummaktadır.²¹⁰

Hafs'ın sûre-i Yûsuf'taki تامنا لا kelimesinde işmâmı vardır. Buradaki işmâm, mîm harfinin nûn'a uğraması neticesinde dudakların yarım damme kadarıyla yumulması şeklinde cereyân eder.²¹¹

2.5.21. Tâ-i Tâvile

Kur'ân-ı Kerîm'de, tâ (ت) harfi tavîle (ت) olarak yazılırken bazı yerlerde ise kasîre veya diğer ifadeyle kert (ة) olarak resmedilmektedir. Bundan maksat şudur ki tavîle olan tâ üzerinde vakfedildiği zaman hali üzere tâ olarak seslendirilirken; kert olan tâ, hâ (ه) olarak seslendirilir.²¹²

رحمت kelimesi tâ-i tavîle ile Kur'ân'da yedi yerde resmedilmiştir:

Birisi Bakara sûresinde يرجعون رحمت الله ,

Birisi A'râf sûresinde رحمت الله ,

Birisi Hûd sûresinde رحمت الله ,

Birisi Meryem sûresinde ذكر رحمت ,

Birisi Rûm sûresinde رحمت الله الي آثار ,

İkisi Zuhrûf sûresinde اهم يقسمون رحمت ربك ورحمت ربك خير

Bunların dışında kalan yerlerde ise tâ-i kerttir.

نعمت kelimesi Kur'ân'da onbir yerde tâ-i tavîledir:

Biri Bakara sûresinde واذكروا نعمت الله عليكم ,

Üçü Nahil sûresinde يعرفون نعمت الله واشكروا نعمت الله ولا نعمت الله هم يكفرون ,

İkisi İbrâhîm sûresinde بدلوا نعمت الله وان تعدوا نعمت الله نعمت الله ,

Biri 'Ukûd sûresinde واذكروا نعمت الله عليكم ,

Biri Lokmân sûresinde تجري بنعمت الله ,

Biri Fâtır sûresinde واذكروا نعمت الله ,

Biri Tûr sûresinde فما انت بنعمت ربك ,

²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, 15: 218.

²¹⁰ A. Celâleddin Karakılıç, *Büyük Tecvîd İlmi-Kur'an-ı Kerîm Okuma Kâideleri* (Ankara: İslâm Neşriyat, 1963), 115.

²¹¹ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 20b.

²¹² Arslan, *Risâle-i Tecvîd*, 14a.

Biri Âl-i İmrân sûresinde واذكروا نعمت الله عليكم ifadeleridir.

Bu yerlerin dışında kalan yerlerde ise tâ-i kerrtir.

لعنت kelimesi Kur'ân'da iki yerdedir:

Biri Nûr sûresinde , فنجعل لعنت الله

Biri Nûr sûresinde والخامسة ان لعنت الله ifadeleridir.

امرات kelimesi Kur'ân'da yedi yerde tâ-i tavîledir:

امرات العزيز تراود امرات العزيز الان

Biri Âl-i İmrân sûresinde , وقالت امرات

Biri Kasas sûresinde , وقالت امرات

İkisi Tahrîm sûresinde و امرات نوح و امرات لوط ifadeleridir.

Bu yerlerin dışında kalan yerlerde ise tâ-i kerrtir.

معصيت kelimesi Kur'ân'da iki yerde tâ-i tavîledir:

İkisi de Mücâdele sûresinde ومعصيت الرسول ifadesidir.

شجرت kelimesi Kur'ân'da bir yerde tavîle iledir:

O da Duhân sûresindeki ان شجرت الزقوم ifadesidir.

Bu yerin dışında kalan yerlerde ise tâ-i kerrtir.

سنت kelimesi beş yerde tâ-i tavîledir:

Biri Enfâl sûresinde , فقد مضت سنت الاولين

Biri Ğâfir sûresinde , سنت الله التي

Üçü Fâtır sûresinde و الله تحويلا الا سنت الاولين لسنت الله تبديلا ifadeleridir.

Bu yerlerin dışında kalan yerlerde ise tâ-i kerrtir.

قرت عين kelimesi, Kasas sûresinde tâ-i tavîle iledir.

فؤة عين ikidir (4) tâ-i kirttir ve dağı sûre-i Vâkı'ada جنت نعيم tâ-i tavîle iledir.

فطرت Rûm sûresinde tâ-i tavîle iledir.

بقيت kelimesi A'râf sûresinde tâ-i tavil iledir ve bākisi tâ-i kert iledir.

2.5.22. Maktû' ve Mevsul

Maktû', "ayrı yazılan demektir."²¹³ Mevsul ise "ulaşık" yani birleşik yazılana denir.²¹⁴ Maktû' olan ان لا Kur'ân'da on yerdedir. Bunlar sûre-i Tevbe'de; 9/118) ان لا ملجاء (ان لا ملجاء (11/14), ان لا تعبدوا الا اياه (11/24)); sûre-i Yâsîn'de; 60/36) ان لا تعبدوا (الشيطان ان لا تعبدوا (60/12) ان لا يشركن (68/24) ان لا يقولوا (68/24) ان لا يقولوا (7/105) ان لا يقولوا (7/105) ان لا يقولوا (7/105) an ifadeleri maktû', diğerlerinin tamamı mevsûldür.²¹⁵

– Hemzenin esresi ile انْ Kur'ân'da sadece sûre-i Ra'd'dadır. O da maktû'dur 13/40) انْ ما نزي نك (وان ما نزي نك). Hemzenin harekesinin üstün olduğu yerlerin tamamı mevsûldür.

– عن ما: Sadece bir yerde ayrı yazılır (maktû'dur). O da Sûre-i A'raf'tadır 7/166) عن ما نهوا عنه (عن ما نهوا عنه).

– من ما: İki yerde maktû'dur. Biri Sûre-i Rum'daki 30/28) من ما ملكت (من ما ملكت ایمانكم 4/25) ifadeleridir.

– ام من يكون عليهم: Dört yerde maktû'dur. Biri Sûre-i Nisâ'da 4/109) ام من يكون عليهم (ام من اسس بنيانه 9/109) biri Sûre-i Sâffât'ta خلقنا ام من خلقنا (37/11)), biri Sûre-i Fussilet'te امنأ (ام من ياء تي امنأ 41/40) bulunan ifadelerdir.

– وحيث ما كتتم فولوا: Sûre-i Bakara'da olup ikisi de maktû'dur (حيث ما كتتم فولوا 2/144,150)).

– انْ لم: her yerde maktû'dur.

– انْ ما: hemzenin esresi ve nûn harfinin şeddesi ile, Sûre-i En'âm'da ما انْ (انْ ما تعبدون 6/134) mevcut ifade maktû'dur. Diğerleri ise mevsûldür.

– انْ ما: hemzenin fethası, nûn harfinin şeddesi ile iki yerde maktû'dur. Biri Sûre-i Hac'daki 22/62) انْ ما يدعون (انْ ما يدعون 31/30)) ifadeleridir. Diğerleri ise mevsûldür. Sûre-i Enfâl'de انْ ما غنمتم (انْ ما غنمتم 8/41)) ve Sûre-i Nahl'de 16/95) انْ ما عن الله (انْ ما عن الله 16/95) ifadeleri ise ihtilaflıdır.

– من كَلَّ ما سئلموه: Sûre-i İbrâhim'deki 14/34) من كَلَّ ما سئلموه (من كَلَّ ما سئلموه 14/34) ifade ise ihtilaflıdır. Sûre-i Nisâ'daki 4/91) كَلَّ ما ردوه (كَلَّ ما ردوه 4/91) ifade ise ihtilaflıdır.

– بئسما يأمركم: Bakara'da mevcut 2/93) بئسما يأمركم (بئسما يأمركم 2/93) ifade ise ihtilaflıdır. Diğerleri mevsûldür.

²¹³ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

²¹⁴ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

²¹⁵ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

2.5.23. Tekbîr Bahsi

والضحى dan itibaren Kur'ân-ı Kerîm'in ahirine kadar bütün sûrelerin sonunda tekbir getirmek sünnettir ve sûrenin nihayetini tekbire vasl etmek câizdir.²¹⁷ Vaslı câiz olmakla beraber vakfetmenin müreccah olduğu üç kelime ise ابتر مسد حسد'dir. Bu üç kelime, taşıdıkları mana itibarı ile tekbîre vasla uygun düşmemektedir.²¹⁸

Sonuç

Osmanlı Dönemi'nde tecvîd ilmi üzerine çok sayıda yazma eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de XI/XVII. yüzyılın önemli ilmî şahsiyetlerinden olan Şa'bân b. Mustafa'nın tecvîde dair risâlesidir. Kıraat ve tecvîd alanında meşhur kimselerden olan Şa'bân b. Mustafa (ö.1097/1686), Ahmed el-Mesyerî'nin (ö. 1006/1598) talebesi Evliyâ Muhammed Efendi'den (1045/1636) eğitim almış; kendisinden de İstanbul tarikinin Sûfi mesleğinin kurucusu Ahmed es-Sûfi'nin (ö.1172/1758) hocası Muhammed b. Mustafa (ö. 1066/1655) ders görmüştür. Döneminde reîsülkurrâ, reîsüleimme ve'l-hutabâ makamlarında bulunan Şa'bân b. Mustafa'nın tespit edilen tek eseri; *Risâletün fi 'ilmi't-tecvîd* adlı risalesidir. Eser hakkında yapılan araştırmalar sonucu, yetmiş dört nüshasının belirlenmiş olması, istifade edilmesi bakımından diğer tecvîd kitaplarına nazaran bu alanda ilk sıralarda yer aldığını gösterir. Şa'bân b. Mustafa eserinin içeriğini oluştururken, genel olarak İbnü'l-Cezerî'nin yolundan gittiği izlenimi verse de onun bâzı, idgam ve gunne, kâmil-nâkıs gibi konularda Mekkî'nin fikirlerine sahip olduğu görülmüştür. Hem kendi dönemi hem de daha önce kaleme alınan eserlerle karşılaştırıldığında, risâlenin öne çıkan özellikleri; tecvîd konularının çoğuna değinmesiyle birlikte fazla detaya girmeden, belli başlı bilgileri aktarma amacı gütmesi, bu haliyle de başlangıç ve orta seviyeler için faydalı bir tecvîd kitabı izlenimi vermesidir. Yalnız, muhtevastaki konuların detaylı bir şekilde anlatılmaması, eseri, bu alanda kaleme alınacak eserlere kaynaklık teşkil etme konusunda yeterli kılmamaktadır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, nr. 372, vr. 22b-23b de bulunan nüshasının bâzı kısımlarındaki kelime yazım hataları tesbit edilmişse de bunlar "insan hata üzerine binâ edilmiştir" sözüne yorulmalıdır. Son olarak, nüsha tespit çalışmaları yapılırken fark edilmiştir ki kütüphanelerimizde Osmanlı döneminde kıraat ilmi ve tecvîde dair kaleme alınmış, Arapça, Türkçe ve Farsça birçok

²¹⁷ Şa'bân Efendi, *Risâle*, nr. 372, 2a.

²¹⁸ Şa'bân Efendi, *Risâle*, 2a.

eser bulunmaktadır. Bu kıymetli hazinelerin literatüre katılıp, günümüz okurlarına ulaştırılması için daha fazla çalışılması gerekir.

KAYNAKÇA

- Abdulfettâh el-Kâdi. *el-Büdüru'z-zâhire fi'l-kırââtî'l-'aşerî'l-mütevâtire min tarikayî's-Şâti-biyye ve'd-Dürra*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1403.
- Akdemir, Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali b. Sultân el-Herevî. *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimetî'l-Cezeriyye*. Mısır: 1948
- Altıkulaç, Tayyar. *Tecvidü'l-Kur'an*. Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Arslan, Selçuk. *Muhammed b. Ömer'in Risâle-i Tecvid İsimli Eseri (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.
- Aslan, Ömer, "Kur'an Tilavetinde Tecvid'in Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003): 357-372.
- Aydemir, Abdullah. "Fezâilü'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 532-534.
- Beğavî. *Meâlimü't-tenzil*. (Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Haşr). Beyrut: Dâr-u Tayyibe, 1987.
- Bosnavî Muhammed b. Muhammed.el-Cevheru'l-esnâ fi terâcimi ulemâi ve şu'arâi bosna, (Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv). Kahire: 1413/1992.
- Ca'berî, İbrahim b. Ömer. *Ukûdu'l-cumân fi tecvidi'l-Kur'an*. Kâhire: Müessesetu Kurtuba, 2005.
- Cantürk, Müberra. Şaban b. Mustafa'nın *Kitab-ı Güzide fi-'ilmi't-tecvid* Adlı Eserinin Tenkitli Neşri. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. "Lahn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 27: 55-56.
- Çollak, Fatih. "Tecvid İlmi Ortaya Çıkışı ve Gelişimi". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi Uluslararası Kıraat Sempozyumu (İstanbul, 16-18 Kasım 2012)*. Koordinatör M. Emin Özafşar. 365-386. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Dânî, Ebü, Amr Osmân b. Sa'id b. Osmân. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââtî's-seb'*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülganî. *İthâfû fudalâil-beşer bi'l-kırââtî'l-erbeate 'aşer*. Thk. Şa'bân Muhammed İsmâil. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Ebü Muhammed Mekkî b. Tâlib el-Kaysiyyi, *er-Ri'âye li tecvidi'l-kırâati ve tabkiki lafzi't-tilâveti*. Thk. Gânim Kaddûri el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammâr, 1996.
- Ebü'l-Bekâ el-Kefevî. *Külliyât-ı Ebi'l-Bekâ*. İstanbul:1253.

- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyâ. *el-Maksûd fî telhîsî mâ fî'l-mürşid fî'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. Mısır: 1353/1934.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansurî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Hamza Miskin (Hamza Hüdâyî). *Tecvîd-i Edâiyye*. İzmir: 1301.
- Hüseynî, Muhammed Es'ad. *Virdül-müfid fî Şerhi't-Tecvîd (Karabaş Tecvîdi'nin Şerhi)*. Sa-
deleştiren Abdülkadir Dedeoğlu, yy., 1991.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1993.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali
b. Yûsuf. *Mukaddimetü'l-Cezerî*. İzmir: 1883.
- İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. 3 Cilt. Thk. Celalüddîn Muhammed Şeref. Tanta:
Dâru's-Sahâbe, 2002.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekr. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. Thk. Enes Mihre. Bey-
rut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İslambulî, Mustafa b. Hasen. *Mürşidü't-talebe ilâ ma'rifet-i turukî't-Tayyibe*. Hacı Selim
Ağa, nr. 29. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İsmail b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet, 1969
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: MÜİFV Ya-
yınları, 2014.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*. İstanbul: Nedve Yayınları, 1974.
- Karakılıç, A. Celâleddin. *Büyük Tecvîd İlmi- Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*. Ankara: İsl-
lam Neşriyat, 1963.
- Madazlı, Ahmet. *Tecvîd İlmi ve Kur'ân Kıraatı ile İlgili Meseleler*. Ankara: Kandil Matbaası,
1985.
- Mağnisî, Ahmed b. Muhammed. *Tercüme-i Cezerî*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası,
1301/1885.
- Mehmed Emin b. Abdullah. *Umdetü'l-ballân fî-izabî zübdeti'l-irfan*. Antalya Tekelioğlu,
nr. 00934. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mehmed Emin b. Abdullah, *Zübru'l-erib fî-izabî'l-cem'i bi't-takrib*. İbrahim Efendi, nr.
00011, 214a-b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mekkî, Muhammed. *Nihayetü kavli'l-müfid fî ilmi't-tecvîd*. Kahire: 1308.
- Mütercim Asım Efendi. *el-Okyânusu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmüsü'l-Muhîb Kâmüsü'l-Muhîb
Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Nehhâs, Ebû Ca fer İsmâil b. Muhammed b. Ahmed. *el-Kat' ve'l-i'tinâf*. Thk. Ahmed
Hattâb el-Ömer. Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1978.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015.
- Râğıp el-İsfahanî, *Müfredât*, (çev. Yusuf Türker). İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Cühdü'l-mukill mine't-tecvîd*. Thk. Sâlim Kaddûrî el-Ha-
med. 2. Baskı. Amman: Dâr-u Ammâr, 2008/1429.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*. İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958.

- Sarı, Mevlüt. *Mevârid*. 1. Baskı. İstanbul: Bahar Yayınları, 1980.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Sebül Yayınevi, 1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Tah. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mirsiyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şaban Efendi. *Risâletün fi 'ilmi't-tecvîd*. Hacı Mahmûd Efendi. nr. 372. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-fuzalâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd İstılabları*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2013.
- Tetik, İbrahim. "Tevîdin Gerekliği Sorunu: İbnu'l-Cezerî Öncesi ve Sonrası". *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu (Bursa, 01-04 Kasım 2018)*.
- Tuğral, Rahim. *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvîdi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-Belâğâ*. Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zihni Efendi, Mehmed. *el-Kavlü's-sedîd fi 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: 1316.